

FARKAS JUDIT ANTÓNIA

„A MAGYAR BIBLIOFILEK DRUGULIN NYOMTATÓI
ÉS KELMSCOTT-PRESSEI”

*A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan nyomda úttörő könyvművészeti
és bibliofil kiadói tevékenysége II.**

A modern magyar könyvművészet a gyomai Kner Izidor (1860–1935) és a békéscsabai Tevan Adolf (1854–1921) legendás szakmai színvonalú, egymástól mintegy negyven kilométerre, a főváros szellemi és gazdasági központjától távol található nyomdai alkotóműhelyeiben született meg az 1910–1920-as években. A nagy múltú nyomdai központokkal körülvett és a vasúthálózat kiépülésével könnyen megközelíthető Békés megyében országos viszonylatban is magas volt a nyomdák száma, de a cégek többsége a kevésbé igényes helyi nyomtatványszükségletek kielégítésére alapozta üzleti tevékenységét.¹ A Kner és a Tevan cégeknek ennél jóval ambiciózusabb céljaik voltak, amikor művészi nyomtatványaikat megalkották és könyvkiadói programjukat megindították. A magyar kultúra – szépirodalom, alkalmazott grafika, tipográfia és könyvművészet – előmozdításának missziója lebegett a szemük előtt.

Amikor egy nemzetközi kongresszuson egy külföldi szaktárs azt mondta Kner Imrének, hogy a külföldön is feltűnést keltő művészi kivitelű Kner-könyvek bizonyára egy Oxfordhoz és Cambridge-hez fogható szellemi centrumban születtek meg, a magyar könyvtervező-nyomdász rezignáltan csak ennyit válaszolt: „Kolléga úr, nyilván nem tudja, mi az, amikor valami nem a viszonyokból, hanem a viszonyok dacára jön létre.”² Kodály Zoltán még ennél is érzékletesebben fogalmazott, amikor a neves Kner officinát csodához, „az Alföld sivatagában virágzó könyveskert”-hez hasonlította.³ A kulturális, szellemi elszigeteltség hátrányairól Tevan Andor is hasonlóképpen vélekedett: „Az Alföld legmélyén kultúrát csinálni és művészi könyve-

* A két részben közölt tanulmány doktori disszertációm egyik alfejezetének jelentősen átdolgozott és kibővített változata. FARKAS 2011. 35–52.; FARKAS 2023.

¹ KNER 1987. 12.; V. ECSEDY 2018. 50. Kner Izidor egyik körlevelében a nagyszámú békési nyomdák miatti üzleti kilátások kapcsán a következőket írta: „Midőn 13 év előtt megyénkben 13-ik nyomdásznak megtelepedtem, egy keserves év arról győzött meg, hogy itt fókák híján eszkimót eszik az eszkimó.” Idézi: HAIMAN 1987. 262.

² Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1943. október 5. In: SZÁNTÓ 1969. 359.

³ Kodály Zoltán levele Kner Izidornak, [1931.] október 26. Idézi: FÜZESNÉ HUDÁK 2005. 18. A levél fakszimiléjét közlésezi: ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 91.

ket teremteni majdnem olyan fantasztikus feladat, mint az északi sarkon narancsligetet kitenyészteni.”⁴

A cégtulajdonosok és családtagjaik tehetségének, kreativitásának és szorgalmának köszönhetően a két vállalat új, korábban nem alkalmazott szempontrendszert vezetett be könyveik megjelentetésénél: „az irodalmi termékeket a művészet magasságára” emelték.⁵ Alkotóműhelyeikben a modern művészeti és tipográfiai törekvések mellett a kortárs magyar írók, költők, ipar- és képzőművészek is bemutatkozási lehetőséget kaptak. A két cég könyves tevékenységének kulturális és művészeti jelentősége a London külvárosában, Hammersmith-ben (ma London egyik kerülete) található Kelmscott és a lipcsei Drugulin nyomdakéhoz volt fogható. Azoknak a nagy műgonddal készült, alacsony példányszámú bibliofil könyveket készítő és kiadó nyomdai alkotóműhelyeknek, magánsajtóknak (private press, Privatpresse) a sorát gazdagították, amelyek a XIX. század végén kibontakozó könyvművészeti mozgalom nyomán jöttek létre világszerte és hozzájárultak a könyvtervezés, valamint a bibliofil könyvkultúra fellendüléséhez.⁶ A tanulmány második részében a Tevan Nyomda innovatív kiadói tevékenységét és könyvművészeti szempontból értékes bibliofil kiadványai megszületésének hátterét mutatom be.⁷

⁴ TEVAN 1989. 19.

⁵ REITER 1935. 2.

⁶ „...a mi kis vidéki kiadóink lesznek a magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmscott-Pressei [!], melyek előbbre lendítik az amatorkönyvek iránt való érdeklődést.” NÁDAI 1914. 132. Nádai Pál a vidéki kiadók említésekor bizonyára a Kner és a Tevan cégekre gondolt. William Morris (1834–1896) festő- és iparművész, könyvtervező, költő, író 1891-ben Emery Walker nyomdász-tipográfussal közösen alapította meg a Kelmscott Presst. Nyomdai műhelyében a nyomdászat megújítását (revival of printing) szorgalmazva, a középkori kézműves hagyományokhoz visszanyúlva és a fémetszet műfaját felélesztve saját tervezésű betűtípusokat, könyvdiszketet készített nagy műgonddal kivitelezett művészi kiadványaihoz. Alacsony példányszámú, kézisajton nyomtatott illusztrált könyvei tervezésénél a francia és angol ősnymtatványokból merített inspirációt. A neves lipcsei W. Drugulin nyomdai és betűöntődei cég vezetését a XIX. század végén átvevő Johannes Baensch-Drugulin tette ismertté az officina tipográfiai és könyvművészeti tevékenységét. Ott készítették többek között a *Pan* című művészeti folyóiratot, amelynek 1895-ös megindulásától számítják a német könyvművészet felvirágzását. Náluk készült a német könyvművészet másik fontos produktuma, a *Die Insel* című folyóirat is. A Kelmscott és a Drugulin nyomdák mellett megemlíthetjük a német Janus-Pressét és az Ernst-Ludwig-Pressét is. HAIMAN 1982. 48–49.; POGÁNY 2003. 190.; FUNKE 2004. 281–305.; FÖLDI 2013. 46–48.

⁷ A Tevan cég kiadói tevékenysége és üzemtörténete a nyomda irattárának töredékessége miatt csak részlegesen rekonstruálható. A könyvészeti adatok, árak egyrészt a kötetek kolofonjából, a Tevan-kötetek végén, hátsó borítóján elhelyezett és az egykorú szaksajtóban megjelent hirdetésekben, illetve a nyomda által közreadott kiadói reklámanyagokból származnak. A kötészváltzatok, példányszámok és árak helyenként eltérnek az egykorú forrásokban. A Kner Nyomdával ellentétben a Tevan cég termékeinek részletes bibliográfiája egyelőre nem áll rendelkezésünkre, csak a kiadványokról készült segédkönyv. A tanulmány írásakor nagyban támaszkodtam a Tevan család tagjai-

Vidéki könyvkereskedésből országosan ismert könyvnyomda és kiadóvállalat

A Tevan nyomda nemcsak a modern magyar és a világirodalom közvetítésével, az új tipográfiai és könyvtervezői törekvések terjesztésével, hanem az első magyarországi amatőr könyvsorozat megindításával is beírta a nevét a magyar könyvkiadás és könyvművészet történetébe. A gyors üzleti és művészi sikereket elérő cég egy régi, lábbal hajtható amerikai tégelysajtóval rendelkező kis könyvkereskedésből nőtt nagyra. Tevan Adolf 1903 tavaszán vette át a Békéscsabáról Kolozsvárra költöző Lepage Lajos⁸ üzletét a Vasút utcában (ma Andrassy út), a Városi Színház közvetlen szomszédságában. A könyvnyomdaiparra, könyv- és papírkereskedésre szakosodott, de profilját a zeneműkereskedésre is kiterjesztő egyéni céget 1903. március 30-án jegyezte be a törvényszék.⁹ Az új tulajdonos izraelita vallású felmenői – a gyomai nyomdát két évtizeddel korábban megalapító Kner Izidor szintén zsidó őseihez hasonlóan – a Felvidékről települtek át Békés megyébe, ahol mindkét család a polgárosodás és magyarosodás fontos szereplőjévé vált. Tevan Adolf azonban Knerrel ellentétben nem értett sem a könyvkötészethez, sem a nyomdászathoz, és családjában sem volt hagyománya ezeknek a foglalkozásoknak. Különböző bizományosi és ügynöki tevékenységet folytató, újdonságokra nyitott, intelligenciájáról és műveltségéről is ismert kereskedőként a könyvek és a zene iránti vonzalma miatt döntött úgy, hogy belevág a kultúrához is sok szállal kapcsolódó könyves-nyomdász tevékenységbe és idővel megpróbálja kiaknázni a lap- és könyvkiadásban rejlő üzleti lehetőségeket is. Döntésére minden bizonnyal a két évtizeddel korábban alapított gyomai Kner nyomda felemelkedése és üzleti sikerei is hatással voltak.¹⁰

nak visszaemlékezéseire, írásaira, levelezésére, kéziratos és nyomtatott dokumentumaira, illetve a nyomda üzemtörténetét, könyvkiadói és könyvművészeti tevékenységét tárgyaló gazdag szakirodalomra. A teljesség igénye nélkül: D. SZEMZŐ 1956.; SZÍJ 1964.; SZABÓ 1978.; *A Tevan...* 1978.; BARÓTI–SZÁNTÓ 1979.; RÉDEI 1981.; GAÁL 1985.; PAPP 1985.; *Tevan* 1988.; VOIT 1988.; TEVAN 1989.; PAPP 1989.; SZÍJ 1995.; MALATYINSZKY, 2003.; VOIT 2005a., b., c.; PINCZÉSNÉ HORVÁTH 2008.; Tevan Alapítvány, [é. n.]

⁸ A francia származású és szegedi illetőségű Lepage Lajos (1859–1919) 1884 novemberében vette át Klein Ödön könyv-, papír-, zenemű-, író- és rajzszerkereskedését. Az üzlet hírlapok és folyóiratok megrendelését is vállalta, továbbá kölcsönkönyvtárat is működtetett. A gyorsajton névjegyeket, címkártyákat, borítékokat, levélpapírokat, eljegyzési és esketési meghívókat, valamint vigalmi jelentéseket is készítettek. Klein Ödön... *Békésmegyei Közlöny*, 1884. november 13. [3.]; Üzlet átvétel! *Békésmegyei Közlöny*, 1884. november 16. [4.]; Lepage Lajos egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1892. március 13. 329.

⁹ Tevan Adolf egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1903. április 16. 545. Tevan Adolf neve mellett egy ideig a „Lepage Lajos utóda” bővítmény szerepelt.

¹⁰ Tevan Adolf egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1880. július 11. [1]; Megyei Hírek. Teván [!] Adolf úr... *Békésmegyei Közlöny*, 1880. április 29. [3.]; Tevan Adolf egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1889. június 6. 483.; Tevan Adolf egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1902. június 15. 961.; Szülők figyelmé-

A könyvkereskedések ekkoriban többnyire nyomógéppel is fel voltak szerelve, és nemcsak könyvet (többek között új és használt tankönyvet), hírlapot, folyóiratot, papírárut, író- és rajzszeret, vagy éppen sorsjegyet árusítottak, hanem a helyi igényeket kiszolgálva alkalmi és üzleti nyomtatványokat, esetenként pedig könyveket és újságokat is nyomtattak megrendelésre. A komolyabb technikai és művészi képzettséget nem igénylő aprónyomtatványok, például névjegy, meghívó, táncrend, gyászjelentés elkészítése, illetve egy-egy iskolai értesítő füzet kinyomtatása is beletartozott a tevékenységi körükbe. Tevan Adolf üzlete – a vidéki könyvkereskedésekhez hasonlóan – talpon maradása érdekében széles áruválasztékkal rendelkezett: a könyvek, újságok és papíráru mellett úgynevezett norinbergi (háztartási) cikkeket, az általa megindított zeneműkereskedői profilhoz kapcsolódva pedig gramofonokat, hanglemezeket és kottákat, alkalmanként hangverseny- és színházjegyet is árusított, továbbá saját kiadású képeslapokat is forgalomba hozott.¹¹

A megye ipari és kereskedelmi életében vezető szerephez jutó Békéscsabán Tevanon kívül eleinte két cég, a Corvina könyvkereskedés és a Povázsay testvérek, majd Gesmey Soma (1914-ben ő vette meg a Békés megyei Függetlenség nyomdát) is vállalt nyomdai munkákat, utóbbi kettő ráadásul újságok és könyvek nyomtatásával is foglalkozott, ezért Tevannak a konkurenciával is számolnia kellett.¹² A cégtulajdonosnak a helyi igények kiszolgálásán túl a város köz- és kulturális életében a korábnál dominánsabb szerepet vállaló tervei voltak, ezért elkezdte korszerűsíteni üzemét. 1909-re az immár gyors- és tégelysajtóval, illetve új betűkkel felszerelt nyomda mellett létrehozott egy díszkönyvkötészetet, egy tömöntödét¹³ és egy raktárt az ügyvédi nyomtatványoknak, továbbá növelte az alkalmazottak számát is. 1916-ban

be... [Tevan Adolf hirdetése]. *Békésmegyei Iparosok Lapja*, 1907. augusztus 25. 7.; Tevan Adolf... [hirdetés]. *Békéscsaba és Vidéke*, 1909. szeptember 12. 8; MALATYINSZKY 2003. 17–23., 27–28.; MICHELLER 2015. 71–73.; BALOGH 2023. 169–170.

¹¹ A XX. század legelejéig a könyvek, lapok, folyóiratok, zeneművek és térképek készítése, kiadása és terjesztése sok esetben nem vált széjjel. A könyvárus, könyvkereskedő tevékenységi köre gyakran a nyomdászatra, illetve a kölcsönkönyvtárak működtetésére is kiterjedt. Az 1872. évi VIII. tc. értelmében eltörölték a céhes kötöttséget, bármely iparágat, kereskedést szabadon lehetett gyakorolni. Az 1884. évi XVII. tc. értelmében bárki, így a szakképesítéssel nem rendelkező könyv- és papírkereskedések is nyithattak nyomdát. Az említett ipartörvények a magyarországi nyomdák számának emelkedését eredményezték. VARGA 1980. 1., 27. Tevan nyomdája nyomtatta a békéscsabai evangélikus gimnázium értesítőjének több évfolyamát, illetve Békéscsaba nevezetességeiről is forgalomba hozott képeslapokat. Színház. *Békésmegyei Közlöny*, 1907. április 7. 5., október 27. 5.; Óriási szerencse... [hirdetés]. *Békésmegyei Közlöny*, 1905. november 12. 7.; Gramophon-lemezek... [hirdetés]. *Békésmegyei Közlöny*, 1907. december 19. 6.; MALATYINSZKY 2003. 27.; KOCSOR 2006.; VOIT 2005c. 127.; SIMON 2023.

¹² V. ECSEDY 2018. 52.

¹³ A tömöntödében „... a régi rotációs magasnyomású újságok s egyéb nyomtatványok számára készítették a sztereotípiái matricákról az öntvény nyomólemezeket.” VIRÁGVÖLGYI 2004. 164.

a nyomda, aminek Tevan Andor (1889–1955) lett a műszaki vezetője, egy nagyobb épületbe költözött. Rövidesen Goldberger Sámuel átvette a könyv-, papír- és zene-műkereskedési üzletágot. A lap- és könyvkiadói tevékenység bővülését lehetővé tevő fejlesztések azt jelezték, hogy az egyéni cég presztízse emelkedni kezdett: a tízes években az alkalmi és üzleti nyomtatványtermelés, illetve lapkiadás mellett a könyvkiadás került előtérbe, a kiadói profil kiszélesítése pedig meghozta Tevanéknak az országos hírnevet.¹⁴

A vállalatot Tevan Andor fejlesztette a modern magyar irodalom és az új törekvésekkel kísérletező hazai könyvművészet egyik meghatározó vidéki műhelyévé. Tevan Adolf kilenc gyermeke közül – Kner Izidorhoz hasonlóan – a nyomdászat iránt érdeklődést mutató legidősebb fiát szemelte ki arra, hogy a nyomda műszaki vezetését, szakmai fejlesztését és a *Békéscsaba és Vidéke* szerkesztését rábízza, ezért az evangélikus gimnáziumban tett érettségi vizsgája után külföldre küldte tanulni. Tevan Andor 1907–1909-ben az egyik legtekintélyesebb bécsi felsőfokú grafikai szakiskolában, a Graphische Lehr- und Versuchsanstaltban kötelezte el magát végérvényesen a tipográfia és a könyvművészet mellett.¹⁵ A szecesszió egyik központjának tekintett Bécs pezsgő kulturális élete és fejlett sokszorosítóipara nagy hatással volt az új vizuális és szellemi impulzusokra fogékony, a könyvek iránt még apjánál is jobban érdeklődő fiatalemberre, akinek negyven évvel későbbi visszaemlékezése szerint az itteni élmények alapozták meg könyvkiadói ambícióit: „Két évet töltöttem el Bécsben, én, az alföldi kisváros gyermeke. Impulzív lelkem csak úgy szívta magába azt a temérdek látnivalót, amit nekem, a 18 éves ifjúnak a világváros és az iskola nyújtott. Közben, ahogyan sorjában feltárultak előttem Bécs grandiózus nyomdai műintézetei, ahogyan megmutatták nekünk fokozatosan a betűöntödéket, a klisé-, festék- és papírgyárakat, ahogyan az iskolában, tanulás alatt, tudatára ébredtem annak, hogy mily páratlanul csodálatos szép mesterség az, amibe csakúgy véletlenül belepottyantam, közben valóságosan megfeledkeztem arról a szegényes, isten háta mögötti kis verkliről, amely két év letelte után Csabán visszavár engem. Márpedig két év után irgalmatlanul visszakerültem a mi liliputi kis világunkba... Bécsben a legtöbb szabadidőmet könyvkereskedések kirakatai előtt töltöttem vagy az egyetemi könyvtárba jártam. Itt ismerkedtem meg a századforduló feltörekvő könyvművé-

¹⁴ Tevan Adolf... [hirdetés]. *Békéscsaba és Vidéke*, 1909. szeptember 12. 8.; Teván [!] Adolf utóda Goldberger Sámuel egyéni cége. *Központi Értesítő*, 1917/49. június 21. 1026.; GAÁL 1985. 6.,10.; VOIT 2005a. 115.; VOIT 2005c. 128.

¹⁵ TEVAN 1989. 7–10., 27. Az 1888-ban alapított felsőfokú szakiskolában ekkoriban négy osztály működött: 1. a fotográfia és reprodukáló (fotomechanikai stb.) művészetek; 2. a könyvvar és az illusztráló művészetek; 3. fotochemiai stb. kísérleti osztály; 4. könyvtár és gyűjtemények. NOVÁK 1902. Vö. A bécsi, 1931.

szetével, az Insel és többi modern kiadó új irányt mutató könyvalkotásaival, s hazatérve az én kis szűk odúmba, ahelyett, hogy a kezdetleges felszerelésű kis nyomdával a helybeli versenytársak babéraitra pályáztam volna s meghívót, névjegyet, plakátot vagy adófőkönyvet nyomtattam volna, mondhatni, egy szent örületbe fogant vállalkozásba fogtam, egy olyan lehetetlennek és megvalósíthatatlannak látszó vállalkozásba, amely csak egy hűszesztendős, lángoló lelkű, egekbe törő, minden reális mértéket felborító fiatal embertől tellett ki, amilyen én voltam akkoriban, akinek kinőttek a szárnyai a világban s aki hazatérve, a szűk keretek között nem találta meg többé a helyét.”¹⁶

Békéscsabára visszatérve 1909-ben „két rajzos képű modern betűcsalád”, a német Klingspor betűöntödéből frissen kikerült szecessziós Behrens Antiqua és a Tiemann Mediaeval betűk megvásárlásával kívánta a nyomdát megújítani, hogy tipográfiai és könyvkiadói terveit megvalósítsa.¹⁷ Ehhez azonban alkotótársakra és egy szellemi közegre is szükség volt. Tevan számos író és művészt ismert meg a nyugat-európai és hazai irodalmi életben, művészvilágban egyaránt otthonosan mozgó, a magyar ex libris kultúra megteremtésében és népszerűsítésében fontos szerepet vállaló Rozsnyay Kálmán révén, aki 1910-től házastársával a Békéscsabához közeli Szeghalmon élt. Tevan már korábról ismerte Rozsnyay Nil néven író, több jelentős magyar íróval és költővel szoros kapcsolatot ápoló feleségét, Dapsy Gizellát. A világlátott, a nagyváradi *Holnap* kültagjaként is ismert Rozsnyay kifinomult ízlésével, grafikai ismereteivel, irodalmi és művészeti tájékozottságával, kiterjedt kapcsolatrendszerével, értékes könyv- és műgyűjteményét magába foglaló, feleségével közös szeghalmi otthonával – amely olyan volt, mint egy múzeum – teljesen lenyűgözte Tevant és nagy hatással volt irodalmi és művészeti orientációjára: „Vele való megismerkedésem a nyomda művészi irányvonalának kifejlődésében... döntő jelentőségű volt. Ő volt az, akitől az itthoni környezetben a legelső impulzust nyertem... Szeghalmon, olyan ismeretségre tettem szert, amely az Alföld sivár életében a világvárosok legmagasabb kultúrájából ad ízelítőt.”¹⁸ Nem véletlen, hogy Tevan a kultúraszervezésben és az Ady-kultusz

¹⁶ TEVAN 1989. 10.

¹⁷ TEVAN 1989. 10. Vö.: GAÁL 1985. 11–13. A Behrens Antiquát a német építész, formatervező, festő, tervezőgrafikus (betű és plakáttervező, tipográfus, könyvművész) Peter Behrens (1868–1940), míg Walter Tiemann (1876–1951) német grafikus, tipográfus, könyvművész a róla elnevezett Tiemann Mediaevalt tervezte. VORONKO 2021. 67.

¹⁸ TEVAN 1989. 11. Rozsnyay Kálmán (1872–1948) grafikus, színész, író, újságíró, könyv- és műgyűjtő, Hoske Kálmán néven született Aradon, de később felvette édesanyja nevét (névváltozatok: Rozsnyai, Van der Hoschke, C.V.H. de Rozsnyay, álnév: Sidney Carton). Rozsnyaynak jelentős szerepe volt Walter Crane angol festő, iparművész, könyvillusztrátor, az Arts and Crafts iparművészeti mozgalom egyik legismertebb terjesztőjének magyarországi bemutatkozásában és recepciójában. Rozsnyay Kálmánné Dapsy Gizella (1885–1940) író, költő, műfordító, egy ideig övönöként dolgo-

ápolásában is fontos szerepet játszó házaspár köteteinek a közreadásával indította meg kiadói tevékenységét. Ezek a többségükben számozott könyvek (egyikből amattör kiadásváltozat is készült) újszerű tipográfiai kiállításukkal és szecessziós borítójukkal, könyvdíszekkel hamar feltűnést keltettek a magyar könyvpiacra.¹⁹ A fiatal nyomdász-kiadó az 1913-ban megalakult „Aurora zenei, irodalmi és képzőművészeti kör” választmányi tagjaként bekapcsolódott Békéscsaba kulturális életének tevékeny alakításába is. Ő tervezte a Kör emblémáját Guido Reni azonos című barokk festménye után, majd az egyesület 1918-as újraindításakor a képzőművészeti szakosztályt vezette.²⁰

Tevan Andor Rozsnyay révén ismerkedett meg Franyó Zoltán²¹ aradi újságíróval, aki amellet, hogy több kötet fordításában közreműködött, a megjelentetni kívánt művek kiválasztásában is tanácsokat adott. Ő mutatta be a fiatal nyomdász-kiadót az irodalmi és művészeti élet meghatározó fővárosi szereplőinek, a New York, a Kör és a Simplon kávéházak írókból, költőkből, újságírókból, műkritikusokból és művészekből álló törzstagjainak, köztük a Nyugatosoknak is. Tevan emlékei szerint Franyón keresztül ismerkedett meg többek között Ady Endrével, Kosztolányi Dezsővel, Karinthy Frigyessel, Somlyó Zoltánnal, Keleti Arthurral, Nagy Lajossal, Major Henrikkel, Vértés Marcellel és Németh Andorral, többükkel rendszeresen találkozott hétvégente budapesti utazásai során vagy levelezett velük. A Tevan Adolf cég által 1909 őszén megindított *Békéscsaba és Vidéke* című lapban, melynek Tevan Andor egy idő után a szerkesztésébe is belefolyt, olyan szerzőktől is közöltek kisebb terjedelmű írásokat, szövegrészleteket, akiknek a műveit később könyv alakban is megjelentették. A periodikában történő előközlések, az illusztrátorok bevonása a könyvtervezésbe és a szerzői gárda megválasztása azt mutatja, hogy Tevan a magyar kiadók közül a Nyugat (az 1910-ben megindult Nyugat Könyvkiadó Részvénytársaság, majd Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság) kiadáspolitikáját és irodal-

zott Szeghalmon. Dapsyhoz és Rozsnyayhoz lásd: Magyarország leggazdagabb, 1928.; MIKLYA 1984.; VOIT 1988. 7. TEVAN 1989. 10–11.; BÍRÓ-BALOGH 2008.; PEREMICZKY 2009.; MURÁDIN 2011.; VASNÉ TÓTH 2019. 158–159.; Rozsnyai Kálmán ex librisei.

¹⁹ NIL 1909.; NIL 1910.; NIL 1911.; WILDE 1911.; CARTON 1911. A Wilde-fordítás Kozma Lajos szecessziós címlaprajzával, Dapsy novelláskötete pedig a Tevan tervezte linóleummetszetet tartalmazó borítóval jelent meg. Rozsnyay Kálmán és Kozma Lajos a magyar szecessziós ex libris művészet legismertebb alakjai közé tartozott az 1900-as években.

²⁰ Az „Aurora” kör tisztikara. *Békésmegyei Közlöny*, 1913. március 16. 4.; Gyűlések. *Békés*, 1918. január 13. 3.; MALATYINSZKY 2003. 22.; BASICS 2014. 37. Az 1920-as években a *Képzőművészet* és a *KUT* című folyóiratok néhány számát is Tevanék nyomtatták.

²¹ Franyó Zoltán (1887–1978) író, műfordító, szerkesztő.

mi értékpreferenciáit érezte magához leginkább közel állónak, a Nyugat Könyvtár füzetei és a Nyugat Könyvei is inspirálóan hatottak kiadványpolitikájára.²²

„A békéscsabai Insel-Verlag születése, élete és halála”²³

Az új irodalmi kapcsolatoknak köszönhetően Tevan Andor önálló, egyedi kiadványainak megjelentetésével²⁴ párhuzamosan innovatív kiadói kezdeményezéseivel hívta fel magára a figyelmet. Közel másfél év különbséggel két jelentős, de merőben eltérő koncepciójú sorozatot indított útjára. 1912-ben kezdte meg első komoly, üzletileg is sikeres kiadói vállalkozását, a 83 magyar és külföldi irodalmi művet magában foglaló Tevan Könyvtár nevű olcsó könyvsorozatát, amellyel valósággal berobbant az irodalmi életbe és a magyar könyvpiacra.²⁵ Hazai sorozatok szolgálhattak a kiadó számára mintaként, amikor belevágott a hosszú távon is fenntartható, évente többször és nagy példányszámban közreadott, egyszerű, de dekoratív borítóval rendelkező szépirodalmi füzetek kiadásába.²⁶ A magyar irodalom „legnépszerűbb, legolcsóbb

²² Az egykorú sajtó és a szakirodalom a modern magyar irodalom közvetítése és a kötetek dekoratív kiállítása miatt gyakran párhuzamot vont a két cég között. TEVAN 1989. 12–17.; VOIT 2005a 116–119. A Nyugat Kiadóhoz lásd: BUDA 2000.; „*de mi lesz...*” 2023.

²³ KÁROLY Sándor: Csendes beszélgetés egy elcsendesült magyar könyvkiadóval. *Ellenzék*, 1930. június 12. 6.

²⁴ Tevan 1909–1910-ben egyedi kiadványaival indította meg kiadói tevékenységét. A kötetek között egyrészt a kor népszerű íróinak, költőinek, másrészt a szerzők saját költségén kiadott műveit találjuk meg. Az egyedi kiadványok, illetve a két leghíresebb sorozata mellett egy-két népszerű mikrosorozat is napvilágot látott. Ezek közé tartozott A próza mesterei és a Pajzs Elemér szerkesztésében 1918-ban megindult Fantasztikus könyvtár. PETŐCZ 1978.73–92.; PINCZÉSNE HORVÁTH 2008. 9–10.

²⁵ A Tevan Könyvtár kötetei 1912 és 1922 között jelentek meg, közülük néhány több kiadásban és kötetben. Tevan arra törekedett, hogy „örökáron” vegye meg a magyar szerzőktől a kiválasztott művek kiadási jogát, mert csak így tudta alacsonyan tartani a költségeket. A füzetek ára eleinte 40–60–80 fillér (f), később 1–8, 20–40 korona (k) között mozgott. A szerkesztésben Franyó Zoltán, Révész Andor és Aranyossy Pál segítettek a kiadót. A sorozat programját Tevan így fogalmazta meg: „A Tevan Könyvtár havonként három füzetet bocsájt könyvpiacra, ügyelve arra, hogy úgy belső tartalma, mint külső kiállítása tekintetében az e nemű vállalatok közül kiváljék. Programjában felöleli a hazai és külföldi irodalom legjavát.” Idézi: BARÓTI 1979. 11. VÖ.: PETŐCZ 1978. 53., 58.; PAPP 1978. 104–110.; Tevan Andor levele Karinthy Frigyesnek. 1912. május 14. In: *Tevan* 1988. 67.; VOIT 2005b 122.; MALATYINSZKY 2003. 31.

²⁶ A Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. Olcsó Könyvtára (1875–1920) és a Lampel cég Magyar Könyvtára (1897–1920) mellett elsősorban az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Modern Könyvtára (1910–1920) és a Nyugat Könyvtár (1911–1912) füzetei lebeghettek a szeme előtt, amikor belevágott a sorozatba. A Tevan Könyvtár leginkább az Athenaeumnak jelentett konkurenciát, talán ezért is akarta Ranschburg Viktor vezérigazgató Tevant átcsábítani a vállalathoz és bekebelezni a békéscsabai céget. TEVAN 1989. 15–16.

és legmodernebb” könyvsorozata, ahogy egyik hirdetésében²⁷ Tevan a vállalatát reklámozta, mindenki számára elérhetővé tette a kortárs magyar szerzők, köztük a *Nyugat* első nemzedékének (többek között Ady Endre, Csáth Géza, Juhász Gyula, Kafka Margit, Karinthy Frigyes, Keleti Arthur, Kosztolányi Dezső, Nagy Lajos, Reményi József, Somlyó Zoltán és Szini Gyula) túlnyomórészt prózai írásait. A külföldi szerzők esetében a kortársak mellett a klasszikusok műveit (például Balzac, Casanova, D’Annunzio, Flaubert, Anatole France, Thomas Mann, Maupassant, Schnitzler, Wedekind) is megjelentette. Bár a kötetek kiállítása nem tükrözött különösebb igényességet, a Tevan tervezte három színnyomású, a sorozat emblémáját (a füzet számával és a sorozat nevével), a szerző nevét, a mű címét és árát magában foglaló dekoratív papírborító, a zsebben is kényelmesen elhelyezhető franciás formátum (180×210 mm) és a rövid terjedelmű szövegek (4-8 ív) egyaránt hozzájárultak a kötetek népszerűségéhez és kelendőségéhez. Tevan Andor a Tevan Könyvtár több ezres példányszámában és nem egy alkalommal utánnomásban napvilágot látott füzeteivel kiemelkedő szerepet játszott a szépirodalom széles körű terjesztésében és a modern magyar írók, költők elismertetésében.²⁸

A cég 1913 szeptemberében közreadott reklámfüzetében már nemcsak a könyvnyomda gyorsaságát, modern technikai felszereltségét, a vidéki és fővárosi cégeknél olcsóbb árait tüntette fel versenyelőnyként, hanem azt is hangsúlyozta, hogy „kiállítás tekintetében a lehető legtökéletesebbet” nyújtják a megrendelőknek.²⁹ A kiadóvállalat fokozatosan növekvő népszerűsége lehetőséget teremtett a művészi kísérletezéssel járó műhelymunkára és a kiadványok kiállításának differenciálódására is. A Nyugat-Európában elterjedt kiadói gyakorlatot követve Tevan a „rendes” kiadású köteteivel egyidejűleg olyan könyvbarátoknak és könyvgyűjtőknek szánt luxus-, más néven amatőr, azaz bibliofil kiadásokat (korábban a díszkiadás elnevezés is elterjedt volt) is megjelentetett, amelyek a modern könyvművészeti törekvések szellemében magas művészi színvonalon (tipográfia, illusztráció, kötés), kézműves technikával (kézi szedés, illusztrációk kézi színezése, kézi kötés) és minőségi anyagok felhasználásával (különféle merített papír, bőr-, pergamen, vászon kötés stb.) készültek. A nagyobb szellemi és anyagi tökebefektetést igénylő kiadásoknak a kereskedelmi ára is jelentősen magasabb, az egyszerűkének többszöröse volt. Az is növelte ezeknek a korlátozott példányszámú, többnyire illusztrált, könyvesboltokban és előjegyzés útján egyaránt megvásárolható könyveknek az exkluzivitását, művészi és gyűjtői

²⁷ MTA KIK K Ms 10.433. A Tevan Könyvtár prospektusa, é. n.

²⁸ BARÓTI 1979. 11.; PINCZÉSNÉ HORVÁTH 2008. 10–11. Tevan nemcsak a tipográfiai tervezésért, hanem egyszer a szerkesztésért és lektorálásért felelt, hanem Török Bálint álnéven műfordításokat is készített.

²⁹ MTA KIK K Ms 10.433. *Tevan-nyomda Békéscsabán...* című prospektus, 1913. szeptember.

értékét, illetve ezzel összefüggésben kelendőségét a könyvbarátok körében, hogy a szerző és/vagy az illusztrátor kézjegyével látta el, a kiadó pedig kézzel számozta be az egyes példányokat a kolofon alatt.³⁰

Mint arra visszaemlékezésében Tevan is utalt, az amatőr kiadványok tekintetében az Insel Verlag³¹ és más külföldi kiadóvállalatok kiadványai szolgáltatták a mintát. A kiadó a bécsi könyvesboltokban és könyvtárakban találkozott először a modern művészi luxuskiadványokkal, de valószínűleg Rozsnyay Kálmán értékes könyvgyűjteményében is kézbe vett jó néhány könyvművészeti műremeket.³² Büszke volt arra, hogy Magyarországon egyedül az ő nyomdája rendelkezett azzal az „újszerű vágású” Tiemann-féle mediaeval betűtípussal, amellyel a lipcsei Insel és a berlini S. Fischer Verlag³³ jelentette meg könyveit. Nem véletlen, hogy a kortársak e két kiadóvállalattal, illetve a nyugat-európai könyvművészeti mozgalom másik két emblematis mus műhelyével, a Kelmscott és a Drugulin nyomdákkal említették egy lapon a békéscsaba i cég művészeti és szépirodalmi teljesítményének jelentőségét.³⁴

³⁰ A kiadó külön felhívta Kosztolányi figyelmét arra, hogy könyvének amatőr kiadása szignáltan és számozottan könnyebben eladható: Tevan Andor levele Kosztolányi Dezsőnek, 1920. augusztus 27. In: *Tevan* 1988. 175. Haiman György szerint a kis példányszám „...nem csupán a könyv gyűjtői, ritkasági értékét jellemzi, hanem a könyvre fordított nyomdai-kiadói gondoskodást is (a kis példányszám nagyobb áldozatot, erőfeszítést kíván), valamint a könyv publicitását...” HAIMAN 1979a. 382.

³¹ Az Insel Verlag nevű könyvkiadót 1901-ben alapították Lipcsében az új könyvművészeti törekvések közvetítését is célul kitűző *Die Insel* című művészeti folyóirat szerkesztői. A kiadóvállalat könyvei a klasszikus és kortárs német és világirodalom, valamint a művészet köréből kerültek ki. Anton Kippenberg 1912-ben indította meg a bibliofil igényű Insel Bücherei nevű könyvsorozatot. Emellett volt egy másik sorozatuk, a nagyobb terjedelmű műveket magában foglaló Zwei Mark Bücher. SZÁNTÓ 1969. 386–388.; FUNKE 2004. 287–289., 440.

³² BARÓTI 1979. 36.; TEVAN 1989. 10–11.

³³ A magyar származású, Fischer Sámuel néven született Samuel Fischer (1859–1934) 1886-ban alapította meg Berlinben S. Fischer Verlag nevű könyvkiadóvállalatát. A cég a kortárs német és európai szerzők modern kiállítású, jó nevű művészek által tervezett könyveivel szerzett hírnevet. Thomas Mann *Buddenbrook ház* című regényének megjelentetése hozta meg számára a széles körű ismertséget. FUNKE 2004. 290., 440.; KINCSES 2021.

³⁴ Lásd a 6. jegyzetet. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, 1912. március., Tevan Andor levele Kosztolányi Dezsőnek, 1920. augusztus 27., Tevan Andor levele Fenyő Miksának, 1914. május 6. In: *Tevan* 1988. 131., 175., 425.; SZÍJ 1964. 339.; PETŐCZ 1978. 49., 73–92.; SZÍJ 1964. 339.; TEVAN 1989. 10–11., 14–15.; MALATYINSZKY 2003. 35. A XIX. század végi, XX. század eleji hazai bibliofil kiadói törekvésekről és könyvgyűjtésről átfogóan: NÁDAI 1914.; FARKAS 2011a, b, c.; POGÁNY 2015. 149–205.; FARKAS 2016.; POGÁNY 2022.; FARKAS 2022. Nem tudni, hogy a békéscsabai tipográfuskiadó mennyire ismerte a XIX. század végi magyarországi kiadói törekvéseket, de a hazai minták tekintetében a szépirodalmi kötetek díszkiadások és olcsó füzetek formájában (a magyar nemzet jutányos családi könyvtára, a salon és cabinet nevű könyvtárak) megjelentető Ráth Mór kiadói tevékenységéből vagy akár Szana Tamás úttörő bibliofil kezdeményezéseiből is inspirációt meríthetett.

Jóllehet Tevan egyedi kiadványainak egy részéből már a kezdetektől fogva megjelentetett az olcsó (egyszerű vagy más néven rendes, közönséges, tömegkiadású) példányokkal egyidejűleg igényesebb kivitelű, drága kiadásváltozatokat is, 1913 végén külön sorozatot indított a művészi kiállítású amatőr könyvek iránt szenvedélyesen érdeklődő könyv- és műbarátoknak, könyvgyűjtőknek. A Magyarországon újszerűnek számító kezdeményezésével az irodalom terjesztése mellett a magyar könyvművészet megújítása és a szép könyv kultuszának ápolása, a bibliofil kultúra hazai megteremtése volt a célja. A sorozat első kötetének megjelenését beharangozó, igényesen tipografizált nyomtatványában a kiadó a következőképpen fogalmazta meg programját: „A német, angol, francia bibliophil-irodalom óriási fellendülése arra indította kiadóvállalatunkat, hogy Magyarországon az első privátsajtót megteremtse. E privátsajtó – különállóan nyomdavállalatunktól – tisztán bibliophil könyvek készítésével foglalkozik és cégünk tagja: Tevan Andor vezetése mellett kiváló szakemberek és művészek végzik a könyvek előállítását. »Amatőr Tevan-kiadás« elnevezés alatt fognak e sajtó termékei napvilágot látni, mindenkor ügyelve arra, hogy a magyar irodalom legkiválóbb alkotásai, igazi művészi, nemes anyagokból készült luxus-kiadásban jelenjenek meg. Az Amatőr Tevan-kiadások mindig csak egy alkalommal megjelenő kiadások lesznek, másodszori megjelenés semmi körülmények között nem eszközölhető. A gondos és mintaszerű külső kiállítás tervével kapcsolatban a kiadóvállalat nagy körültekintéssel dolgozta ki a kiadás belső programját. E kötetekben a magyar irodalom mesterművei szövegileg is teljesen tökéletes kiadásban fognak megjelenni. Az Amatőr Tevan-kiadás könyvei félévenként egymástól teljesen elütő kiállításban, minimális, számozott példányszámban kerülnek könyvpiacra. Épp a csekély példányszám miatt a vállalat további kötetekre előjegyzéseket elfogad.”³⁵

A szerialításra kezdetben csak a kolofonban feltüntetett sorszám utalt: „az első Amatőr Tevan-kiadás”. A 13. kötet impresszumába azonban már a „sorozat” szó is bekerült: „a Tevan amatőr-sorozat tizenharmadik kötete”.³⁶ A kiadó köteteivel a hazai könyvgyűjtők nem túl népes táborát célozta meg, és kíváncsi volt visszajelzéseikre.

³⁵ MTA KIK K Ms 10.437/II–III. Amatőr Tevan-kiadás című szórólap, [1914. január]. Ugyanez a szöveg a Tevan Könyvtár füzeteinek hátulján is megjelent alkalmanként hirdetésként: Pl.: SOMLYÓ 1915. Keretes hirdetés. [68].

³⁶ Vö.: HAIMAN 1979a. 382. Létezik egy másik, forrásmegjelölés nélkül közölt programszöveg is, amely viszont már sorozatként hivatkozik az amatőr vállalkozásra: „A Tevan könyvkiadó vállalat e cím alatt a magyar irodalom mestermunkáit hozza forgalomba csak egy alkalommal megjelenő kiadásokban: könyvbarátok, bibliofilek számára. Az e sorozatban megjelenő könyvek művészi kiállításban, az elképzelhető legszebb kivitelben, minimális példányszámban készülnek és számozottan kerülnek kiadásra. Az amatőr Tevan-könyvek a legszebb magyar könyvek és nem maradnak el a német, francia, angol hasonló kiadások mögött” Idézi: PETŐCZ 1978. 61.

Ezt az is alátámasztja, hogy ötödik kiadványához egy nyomtatott felhívást mellékelte, hogy megtudja, mi a könyvbarátok véleménye a vállalat bibliofil kiadói tevékenységéről.³⁷

A magyar (és egy kötet erejéig francia) irodalom kiemelkedő műveit felvonultató amatőr sorozat kötetei a szerző/szerkesztő/műfordító, tipográfus, grafikus, nyomdász és könyvkötő közös szellemi munkája, egységes művészi koncepciója eredményeként jöttek létre.³⁸ A könyveket Tevan tervezte és tipografizálta, ő döntött a grafikusok és a könyvkötőművészek személyéről is, jóllehet a levelek tanúsága szerint meghallgatta a szerzők, illusztrátorok javaslatait is a kiadványok formátumára és kiállítására vonatkozóan.³⁹ A kötetekben található könyvdíszeket, illusztrációkat, illetve a címsorok és a kezdőbetűk egy részét előszeretettel más-más, a fekete betűktől eltérő (többnyire vörös) színben nyomtatta, mert mint egyik levelében írta, „Az én szemem valahogy mindig azt kívánja, hogy változatosság legyen a könyvben.”⁴⁰ A változatosság nemcsak az egyes köteteken belül érvényesült, hanem az egész sorozatra jellemző volt. Baróti Dezső véleménye szerint „Valójában olyan meglehetősen váltakozó időközökben és kivitelben megjelent, szép kiállítású művekről van szó, amelyeket kiadójuk sem tervezett egységes sorozattá.”⁴¹ Az eltérő méretű, betűtípusú, tipográfiájú, papirosú, kötésű, különböző grafikusok és könyvkötők (például Cserna Juliska, Divéky József, Hincz Gyula, Kner Erzsébet, Kolozsváry Sándor, Kolozsváry Zsigmond, Major Henrik) más-más technikájú és stílusú könyvdíszekkel, illusztrációival és kötésterveivel megjelent kötetek különböző példányszámban, kiadásváltozatban és áron láttak napvilágot: a legjobb papírra nyomott és legszebb kötésű, legalacsonyabb számozású kiadásváltozatok voltak a legdrágábbak.

Tevan az eredeti programban megfogalmazottakat – az első világháború, majd a háború utáni kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt – nem tudta maradéktalanul teljesíteni. Nem sikerült tartania az évenkénti kétszeri megjelenést: 1913 és 1920 között tíz kötet jelent meg, az azt követő huszonnyolc esztendőben azonban mindössze négy. Abban sem volt következetes, hogy volt olyan kötet, amelyet másodszor is meg-

³⁷ Reiter László és Tevan Andor levelezése, 1918. október 1., október 3. In: *Tevan* 1988. 397–398.

³⁸ Mint D. Szemző Piroska írja: „Az amatőr-sorozat minden tagja egyéni külsőt visel, mégis vannak közös sajátosságai: a címlapot követő oldal felső jobb sarkában valamennyi kettős körben TA ikerbetűt, a csabai mester nyomdász jegyét tünteti fel. Valamennyinek kolofonja van, mely tartalmazza a példányszámot, a megjelenés helyét és idejét, a címlaprajzolónak, illusztrátornak, egyszóval a könyvdíszítő művésznek a nevét.” D. SZEMZŐ 1956. 70.

³⁹ Krúdy Gyula levele Tevan Andornak, 1915. december 21. és Keleti Arthur levele Tevan Andornak, 1927. március 30. In: *Tevan* 1988. 105., 202.

⁴⁰ Tevan Andor levele Divéky Józsefnek, 1918. május 24. In: *Tevan* 1988. 364. Idézi: D. SZEMZŐ 1956. 70.

⁴¹ BARÓTI 1979. 29.

jelentetett, illetve az amatőr-bibliofil kiadványokhoz képest jelentősen magasabb példányszámban (például 1200) adott közre.⁴²

A kiadó a művek megválasztása tekintetében nem kockáztatott: úgy gondolta, hogy a könyvgyűjtők szívesebben vásárolnak klasszikus irodalmi alkotásokat. A régi magyar művek közreadása mellett szólt az is, hogy meg lehetett spórolni a szerzői honoráriumot. Ez lehet a magyarázata annak, hogy csak a sorozat első kettő és utolsó kötetének volt kortárs szerzője (utóbbi nem volt magyar), a többi tizenegy könyv olyan régi magyar írók, költők ismert műveiből válogatott, akiket a *Nyugat* írói is elődjeiknek tekintettek.⁴³

Tevan stratégiája bevált. A kiadó többször kitért arra levelezésében, hogy a kötetek jelentősen magasabb áruk ellenére – a legnehezebb háborús időszakokban is – kellőek voltak és rövid időn belül elfogytak. Kosztolányi Dezső kérésére, aki az első világháború alatti könyvfogyasztásról készült cikket írni, a következőképpen foglalta össze tapasztalatait: „Általánosságban véve úgy gondolom, hogy a kiadók sohasem remélt forgalmat csinálnak a háború alatt. Hogy őszinte legyek, az én vállalatomnál nem nyerhetek tiszta képet arról, hogy mit hozott a háború és mit a vállalat természetes fejlődése, mert tudja Ön jól, hogy a háború előtt alig másfél évvel indultam útnak... Annyit konstatálhatok, hogy *az olvasási vágy szinte az országban szinte hihetetlen módon emelkedett a háború alatt, sőt igen érdekes jelenség, amit álomban sem hittem volna, hogy a meglehetősen magas árú amatőr kiadványaimat valóságosan elkapkodják. Pedig, ha valaki Fanni hagyományaira kíváncsi, úgy azt néhány garasért megveheti egy füzetes vállalatunknál, és nem okvetlenül szükséges, hogy 10 koronát adjon ki érte.* Íme nemcsak olvasni szeret a publikum, de a szép és becsületesen kiállított könyveket is kezdi megbecsülni.”⁴⁴

A sorozat első kötete, Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszzai* című versciklusa teljes – a korábbi kiadásokhoz képest jelentősen bővített – kiadása finom merített papíron, félpergamén kötésben, 500 számozott példányban jelent meg 1913 decemberében 4 koronás áron. A költőnek – aki szinte mindegyik kötetéből készített bibliofil változatot, mert fontos volt számára könyveinek művészi kiállítása – nem ez volt az első Tevannal közös kötete, kapcsolatuk kezdete néhány évvel korábban nyúlt vissza. A kötet modernsége, letisztultsága és eleganciája elsősorban abból

⁴² Tevan-nyomda... 1925.; PINCZÉSNÉ HORVÁTH 2008. 12., 25–49.

⁴³ BARÓTI 1979. 30. Tevan azt is feltüntette általában a kolofonban, hogy melyik szövegváltozatot használta fel.

⁴⁴ Tevan Andor levele Kosztolányi Dezsőnek, 1917. február 10. (Kiemelés tőlem: F. J. A.) In: *Tevan* 1988. 159–160. Vö. Tevan Andor levelei Divéky Józsefnek, 1918. október 5., 1920. május 25., 1921. augusztus 24., Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak. 1920. október 15 In: *Tevan* 1988. 177., 374., 366., 380.; Tevan-nyomda... 1925.

fakadt, hogy mentes volt minden dísztől, tisztán a nemes anyagok és a tipográfiai megoldások, vagyis a papír, a Tiemann-féle mediaeval betűk és a tördelés érvényesültek. Egy oldalra csak egy költemény került cím nélkül, a versek díszbetűből szedett kezdőbetűjét és az azokat lezáró apró csillagot, illetve a címlap és a kolofon egy-egy sorát viszont vörösen nyomtatta Tevan.⁴⁵

1916-ban – ebben az évben vette át a kiadó apjától a nyomda műszaki irányítását – két kötet jelent meg: Krúdy Gyula *Aranykézutcai szép napok* című novelláinak gyűjteménye és Kármán József *Fanni hagyományai* című regénye. A Krúdy-kötetet Major Henrik ódon hangulatú miniatűr képei díszítik. A grafikusnak a szintén Tevan által közrebocsátott, színészekről, írókról és újságírókról készült karikatúrái, illetve Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című 1912-es kötetének illusztrációi hozták meg a széles körű népszerűséget.⁴⁶ A Krúdy-kötet fűzött és kötött kiadásváltozatai (2000 példány) – ezek nem voltak a sorozat részei – hamar elfogytak, így Tevan megjelentetett a műből merített papíron és félpergamen kötésben 100 számozott példányt „az Amatőr Tevan-kiadás második terméke”-ként.⁴⁷ A 250 számozott példányban megjelent *Fanni hagyományai* címlapját és fametszetes ornamenseit Tevan Andor rajzolta régi könyvdíszek alapján.⁴⁸

1917-ben látott napvilágot a negyedik, 1918-ban pedig az ötödik amatőr kötet. Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* című elbeszélő költeménye 300 számozott példányban és

⁴⁵ KOSZTOLÁNYI 1913.; MTA KIK K Ms 10.437/II–III. Amatőr Tevan-kiadás című nyomtatvány, [1914. január 1.?.]. Vö.: D. SZEMZŐ 1956. 70.; SZAUDER 1970. 245.; Kosztolányi Gyula és Tevan Andor levelezése: In: *Tevan* 1988. 131–139.; GYÖREI–LOVAS 2014.

⁴⁶ A különféle kiadásváltozatok árai koronában és fillérben a megjelenéskor a következőképpen alakultak: fűzve 6 k 50 f; kötve 8 k 50 f; a második kiadás 20 k 50 f. Major Henrik (1899–1948) grafikus 1919 után Párizsba, majd Hollandiába és az Egyesült Államokba költözött, ahol nemzetközileg is ismert karikatúrista és portréfestő lett. HARSÁNYI 1911.; KARINTHY 1912.; MAJOR 1913.; D. SZEMZŐ 1956. 69.; Krúdy Gyula és Tevan levelezése: *Tevan* 1988. 202–229.

⁴⁷ KRÚDY 1916–1916.² Haiman György szerint a kolofonból nem derül ki egyértelműen, hogy egy önálló és egy amatőr Tevan-kiadásról van szó. HAIMAN 1979a. 382. Krúdy teljesen el volt ragadtatva a könyv művészi kiállításától: „Igen tisztelt Tevan úr, hálás köszönet! El vagyok bűvölve! Ezt a szépséget sohasem reméltem, amely az ön bűvész-kamrájából előkerült a napvilágra! Ön varázsló, Uram. Szeretném megcsókolni a munkásai kezét. Aki látta a könyvet: torkán akad a szó a meglepetéstől.” Krúdy Gyula levele Tevan Andornak, 1916. július 27. In: *Tevan* 1988. 212. Vö.: D. SZEMZŐ 1956. 71.

⁴⁸ KÁRMÁN 1916. A harmadik amatőr Tevan-kiadás 1–250. számú köteteinek az ára 10 k volt. A rózsaszín keményítáblás fedőlapot vakon nyomott dupla vonalkeret és dekoratív, rajzolt KJ monogram díszíti, utóbbi, akárcsak a belívek lapjainak éle aranyozott. A kötetet világos rózsaszín papírborítású védőtokban hozták forgalomba. Kosztolányi a *Nyugat*-ban méltatta a kötet kiállítását: „A könyv könnyed és kecses, halovány-rózsaszín keményítáblás fedéllel és világoszöld vászonszegéssel... A papír szürkés-kék, a betűk finomak. Nyilvánvaló, hogy ilyen stílus sohasem volt, a biedermeier-korban sem, de a kiadó nem is óhajt stílust utánozni, csak megérezkíteni egy kort... számunkra.” KOSZTOLÁNYI 1917.

kiadói egészvászon kötésben, míg Gvadányi József *Egy falusi nótárius budai utazása* 580 számozott példányban jelent meg. A XVIII., illetve XIX. századi kiadás alapján közreadott szövegekhez az évekig külföldön élő és a világháború miatt hazatérő Divéky József készített az egyiknél sárgásbarna, a másiknál kék tónusú fametszetes könyvdiszket és egész oldalas illusztrációkat.⁴⁹ A Fazekas- és Gvadányi-illusztrációkkal az volt az elképzelése a grafikusnak, aki maga metszette fába az ornamentális, illetve figurális rajzokat, hogy a „bécsi empire-t” ötvözi a magyar népművészetből vett motívumokkal, amelyekből végül az utóbbit hagyta érvényesülni.⁵⁰

Divéky és Tevan rövid, három amatőr-kötetre (a *Lúdas Matyi* és az *Egy falusi nótárius* mellett Divéky illusztrálta az 1920-ben megjelent *Lillát* is) terjedő együttműködése fontos mérföldkövet jelentett a békéscsabai könyvkiadóvállalat történetében.⁵¹ Tevan a Kner Imrével már 1910-től kisebb-nagyobb megszakításokkal együtt dolgozó és kiváló külföldi szakmai kapcsolatokkal rendelkező Divéky személyében egy olyan virtuóz grafikusra talált, aki a könyv iránti érdeklődését és sokoldalú technikai, grafikai tudását elsősorban a könyvillusztráció műfajában fejlesztette mesteri tökélyre. Divéky mindenre kiterjedő gondossággal látott hozzá az amatőr könyvekhez készített rajzainak a megalkotásához: a legapróbb művészi és technikai részletről is tudni akart a papír minőségétől, a betűtípuson és a tipográfiai terveken át egészen a könyv kötéséig. A biztos rajztudásáról ismert grafikus Bakos Katalin szerint „...remek beleérző képességgel ragadta meg Gvadányi és Fazekas figuráit, a táblalábíró világ alakjait. Jól megtalálta az egyensúlyt a kosztümök történeti hűsége, a dekorativitás és a rusztikus előadásmód között. Jeleneteiből humor és kedélyesség árad, de megőrzik az írások szatirikus élett...”⁵² Tevan a következő kötet számára Csokonai *Dorottyáját* szerette volna kiadni Divéky grafikáival, de a terv végül megghiúsult, mert a rajzoknak csak egy része készült el időben.⁵³

⁴⁹ Divéky József (1887–1951) magyar grafikus, Bécsben tanult, majd csatlakozott Wiener Werkstätte köréhez, de Svájcban és Belgiumban is hosszabb ideig élt. A tervező- és művészgrafika műfajaiban alkotott. Könyvillusztrációival érte el legnagyobb sikereit (ORBÁN 2019). A negyedik amatőr Tevan-kiadás 1–20. számú kötetei japán (kézzel merített) papíron kötve 50 k-ba, 21–300. számú kötetei merített papíron, kötve 10 k-ba kerültek. Az ötödik amatőr Tevan-kiadás 1–30. számú kötetei japán papíron, a művész aláírásával, kézzel kötött művészi félbőr kötésben 120 k-ba, 31–80-ig számú kötetei kanadai könyvpapíron, a művész aláírásával, kézzel kötött művészi félvászon kötésben 50 k-ba, 81–580-ig számú kötetei pedig magyar famentes könyvpapíron kötve 30 k-ba, fűzve 20 k-ba kerültek.

⁵⁰ Divéky József levelei Tevan Andornak, 1917. március 15., április 24. In: *Tevan* 1988. 348–353.

⁵¹ Divéky Tevannal való együttműködéséhez lásd nyomtatásban megjelent levelezésüket: *Tevan* 1988. 347–385. Vö.: HAIMAN 1979b 20–21.

⁵² BAKOS 2005. 78.

⁵³ A grafikus rajzaival illusztrált komikus eposzt végül a Hungária Nyomda jelentette meg több mint két évtizeddel később az 1935-ben megindult Hungária Könyvek amatőr könyvsorozata tizedik kö-

1920-ban az amatőr sorozatnak egyszerre öt kötete látott napvilágot Csokonai Vitéz Mihály *Lilla* és *A csókok*, Kisfaludy Sándor a *Regék a magyar elő-időből* és *Tollagi Jónás viszontagságai*, illetve Petőfi Sándor *Az apostol* című elbeszélő költeményeivel. A *Lilla* Divéky József korábban készült mives fametszetes könyvdíszzeivel 400 számozott példányban jelent meg, melyből az első 50 (I–L.) római számmal jelölt példányt Cserna Juliska⁵⁴ festett, aranyozott, kiadói pergamenkötésében, szalaggal átfűzött védőtokban, míg az 1–350. számú kötetet művészi félvászon, illetve papírkötésben lehetett megvásárolni. Divéky külföldre költözése és a *Dorottya*hoz készült illusztrációk csúszása miatt Tevan következő, merített papírra nyomott és 350 számozott példányban készült Csokonai-kötete – a verseket keretező vékony dísz leszámítva – már nem tartalmazott ornamenteket. Az első ötven kötet fehér glaszé bőrkötést kapott ezüst verettel, a további kötetek pedig papírkötésben és védőtokban kerültek kereskedelmi forgalomba.⁵⁵

1920 második felében Tevannak új grafikus alkotótársat kellett keresnie, hogy folytatni tudja magas színvonalú amatőr sorozatának megjelentetését. Ekkor kapcsolódott be a nyomda és könyvkiadóvállalat tevékenységébe Tevan Andor sógora, Kolozsváry Sándor grafikus, aki mielőtt rátalált saját kifejezőmódjára, Divéky illusztrációs stílusát folytatta.⁵⁶ A Tevan–Divéky alkotópároséhoz hasonlóan az ő könyvművészeti együttműködésük is több szép, fametszetekkel és rézkarcokkal díszített könyvet eredményezett. Az amatőr sorozat nyolcadik, Kisfaludy Sándor *Regék a magyar elő-időből* című kis formátumú kötete 350 számozott példányban jelent meg Kolozsváry barna tónusú könyvdíszzeivel és egész oldalas színes illusztrációival. A luxuspéldányok (1–50.) japán papiroson és Cserna Juliska művészi aranyozott bőrkötésében, míg a kevésbé díszes kiadásváltozatok famentes papiroson és félvászon kötésben láttak napvilágot.⁵⁷ Kisfaludy újabb, a *Tollagi Jónás viszontagságai* című

tetésben. Lásd Tevan Andor és Divéky József a *Dorottya* kiadására vonatkozó levelezését, 1918. március 28., május 24., október 10., december 27., 1920. május 25., június 8., 1921. július 22., augusztus 24., 1927. január 17. In: *Tevan* 1988. 363., 365., 367., 372., 374., 377–378., 380., 382. CSOKONAI 1943.

⁵⁴ Cserna Juliska (1888–1944) iparművész, könyvkötőművész, 1916-ban alapította meg művészi könyvkötészeti műhelyét az Egyetem utca 3. szám alatt.

⁵⁵ A *Lilla* köteteinek luxúsváltozatai 900 k., a többi 200 k., míg a *Csókok* 1–50. számú példánya 500 k., az olcsóbbak 80/100 K árban voltak kaphatóak.

⁵⁶ Kolozsváry Sándor (1896–1944) grafikus, a tervezőgrafika különböző műfajaiban alkotott. Számos fametszetes illusztrációt készített könyvek és újságok részére. Tevan mellett dolgozott a nyomdában. A leggyakrabban használt névváltozatot használom, de a bibliográfiai leírásokban megtartom az eredeti leírásban szereplő Kolozsvári változatot. Vö.: Tevan Andor levele Divéky Józsefnek, 1920. június 8., Tevan Andor levele Krúdy Gyulának, 1925. június 16. In: *Tevan* 1988. 241., 377.; BAKOS 2005. 78.

⁵⁷ Az egyszerűbb kiadásváltozatok 200 k-ba, míg a luxúsváltozatok 1000 k-ba kerültek.

elbeszélő költeményét ötös quart alakban 300 számozott példányban, finom merített papíron adta közre Tevan szintén Kolozsváry fametszetes könyvdíszzeivel és nagyobb méretű illusztrációival. Az első 100 példány volt a legértékesebb, ezek Cserna Juliska művészi bőrkötésében láttak napvilágot. Készült továbbá kétszáz példány félbőr kötésben, illetve háromszáz provizórikus kötésben.⁵⁸ A következő kötet, Petőfi Sándor *Az apostol* című elbeszélésének az 1879-iki Athenaeum-féle kiadáson alapuló szövegváltozata Kolozsváry Sándor könyvdíszzeivel és testvére, Zsigmond rézkarcaival jelent meg. A kötet 100 számozott példánya közül az 1–10. számúakat japán papírra nyomtatták (avant la lettre) könyvbarátoknak, míg a fennmaradó kötetek kanadai könyvpapíron kerültek forgalomba.⁵⁹

1922-ben látott napvilágot a sorozat következő, tizenegyedik kötete, Fáy András *A különös végrendelet* című műve 350 számozott példányban japán (1–50.) és famentes (51–350.) papíron, majd 1925-ben Vörösmarty *A két szomszédvár* című költeménye 400 számozott példányban japán (1–50.) és velin (51–400.) papíron. Mindkét könyvhöz Kolozsváry Sándor készített színes rajzokat.

A kötetek megszorodása 1920-ban összefüggött egyrészt a nyomda személyzetének megnövekedésével, másrészt a hazai bibliofil élet megszervezésére irányuló kezdeményezésekkel, a könyvgyűjtés fellendülésével és az amatőr-bibliofil kiadású kötetek megszorodásával. A szép kiállítású könyvek kiadását és gyűjtését előadásokkal, kiadványokkal, kiállításokkal és könyvversenyekkel ösztönözni kívánó Magyar Bibliophil Társaság (MBT) 1920. novemberi megalakulásának előkészületeit a legtöbb könyvbaráthoz hasonlóan Tevan is lelkesedéssel fogadta. Reiter László építész-grafikus, az Amicus kiadóvállalat tulajdonosa megkeresésére a következőt válaszolta: „A Magyar Könyvgyűjtők Egyesületének [!] megalakítása valóban érdekel s nagy örömmre fog szolgálni, ha a tagok sorába felvesznek. Ezzel kapcsolatban egyébként egy nagy arányú tervem volna...”⁶⁰

⁵⁸ Az egyszerűbb kiadásváltozatok 800, 1200 k-ba, míg a luxusváltozatok 2000 k-ba kerültek.

⁵⁹ A kolofon szerint a kötet 1921-ben hagyta el a nyomdát. Avant la lettre: a rézmetszet, rézkarca első, feliratok nélküli változata.

⁶⁰ Tevan Andor levele Reiter Lászlónak, 1920. május 1. In: *Tevan* 1988. 399–400. Vö. MTA KIK K Ms 10.407/88. Reiter László levele Tevan Andornak, é. n. (a bélyegzőn a következő dátum áll: 1920. április 22.); GAÁL 1985. 16. Reiter László (1894–1945) 1920-ban Engl Gézával közösen alapított kiadóvállalata több művészi kivitelű, irodalmi és művészeti tárgyú könyvet adott közre. A könyvgyűjtő, könyvtervező, grafikus Reiter aktívan kivette a részét az MBT köteteinek tervezéséből, sajtó alá rendezéséből és kiállításainak szervezéséből, de cikkekkkel is népszerűsítette a bibliofil könyvkultúrát. FARKAS 2011d. 32–43.

Tevan belépett az egyesületbe, de nem alakított ki velük olyan szoros együttműködést, mint Kner Imre.⁶¹ Hogy pontosan mire vonatkozott a „nagyarányú terv”, nem tudjuk. A kiadó levelezéséből ismert, hogy az első világháborút követően még tele volt tervekkel. 1918-tól foglalkoztatta a gondolat, hogy a fővárosba teszi át székhelyét és nyit egy műkereskedést Budapesten, ahol különböző technikával készült művészgrafikák mellett saját könyveit is árusítja. Optimizmusa azonban hamar elillant, és 1920 nyarán már az is megfordult a fejében, hogy a számára kedvezőtlen gazdasági, ideológiai és kulturális viszonyok miatt Svájcba költözik, és ott folytatja kiadói tevékenységét, erre azonban végül nem került sor.⁶²

Tevannak a magyar bibliofil könyvkiadás egyik legprosperálóbb, húszas évek eleji rövid fellendülését követően már nem sikerült megismételnie a szép könyveivel elért korábbi sikereit. Az 1910-es években gyorsan felfutó könyvkiadói üzletág a következő évtizedben – akárcsak Knerék esetében – fokozatosan háttérbe szorult, mert egyre inkább veszteséggé vált. 1921-től Kner Imréhez hasonlóan Tevan is mind többet panaszkodott leveleiben a nehéz gazdasági helyzetre, a könyvkereskedelem pangására, a drága anyagárakra és az elcsatolt területek miatt beszűkült könyvpiacra. A gazdasági világválság ezután végképp megpecsételte a nyomda lap- és könyvkiadói tevékenységét. Bár 1925-ben Tevan kísérletet tett arra, hogy feléleszti a Tevan Könyvtár füzeteit és betársul a *Literatura* című irodalmi magazin megjelentetésébe,

⁶¹ Tevan tartott egy előadást az egyesületnek, illetve az MBT 1943 telén megrendelt a Heltai-kötetből 100, Szij Rezső szerint 200 kötött példányt, hogy azokat adja a tagoknak illetménykötetként. MTA KIK K Ms 10.417/71. Eisler M[ihály] József levele Tevan Andornak, 1943. december 5.; *A Magyar Bibliophil* 1928. 49.; Szij 1970. 347.; FARKAS 2011b. 344–345., 357.; FARKAS 2011c. 489–490., 497. Kner és az MBT kapcsolatához lásd: FARKAS 2011b. 349–350., 352–356.; FARKAS 2011c. 483–486., 492., 497.

⁶² „Mind a mai napig a külföldre való költözés csak, mint valami elérhetetlen és megvalósíthatatlan vágyódás élt bennem, azonban az Ön [Divéky József] levele oly erős hatást váltott ki nálam, hogy ez a tervem mind erősebb és erősebb elhatározássá éled. Az én időm itt Magyarországon, sajnos annyira lejárt, intencióimmal annyira ellentétes szellem uralja a közhangulatot, az egy Budapest kivételével a magyar kultúrcentrumoktól annyira el vagyok zárva, hogy vállalatom fejlődését valóban kétségesnek látom. Ez idő szerint ugyan erősen foglalkozom azzal a tervvel, hogy Budapestre helyezem át a vállalatot, s így a ma egyedül számba jöhető magyar piacon a többi kiadóval versenyezhetem, azonban akkor, midőn az Ön levelét olvasom, oly kicsinyesnek, oly szegénynek látom a mi megmaradt szegény Magyarországunknak a kultúráját, hogy önkéntelenül is felmerül bennem a kérdés, ne dobjam-e el magamtól a tíz év alatt emberfeletti energiával megalapozott üzleti hírnevemet s még erőm teljében ne kezdjek-e új egzisztenciát olyan helyen, hol az intenzív munka minden bizonnyal meghozza gyümölcsét, ahol nem egy város, de fél Európa kulturális igényeire bázisozhatom számadásaimat.” Tevan Andor levele Divéky Józsefnek, 1920. június 8. In: *Tevan* 1988. 375–376. [Kiegészítés tőlem: F. J. A.] Vö. Divéky József levelei Tevan Andornak, 1918. november 9., december 27. In: *Tevan* 1988. 369., 372.

rövidesen belátta, hogy abba kell hagynia a kiadói tevékenységet és a jövőben már csak életjelként jelentet meg, illetve bér munkában nyomtat ki egy-egy könyvet.⁶³

Az üzem ettől kezdve már kizárólag a jövedelmezőbb és üzletileg kevésbé kockázatos üzleti könyvek és különféle kereskedelmi nyomtatványok készítésére helyezte a hangsúlyt, mert mint Tevan egyik levelében írta: „Az »Ingyen Dickens«-ek korában okosabb, ha bibliofil könyvek készítése helyett folyószámla- és pénztárkönyveket készítünk, vagy pedig reuma és csúsz elleni szerekhez használati utasításokat nyomunk.”⁶⁴ Többek között a békéscsabai és megyei gyógyszertáraknak, illetve a nagy budapesti gyógyszerészeti és vegyészeti vállalatoknak (például Richter Gedeon Rt. és a Wander Gyógyszer és Tápszergyár Rt.) készítettek címkéket, dobozokat, csomagoló- és reklámanyagokat. 1925-ben gyakorlatilag lezárult a Tevan vállalat üzleti és művészi értelemben egyaránt sikeres kiadói tevékenysége. A könyvművészeti szempontból legjelentősebb amatőr sorozat köteteinek nagyarányú visszaesése is a nyomda termékszerkezet-váltásával volt összefüggésben. Az a néhány pompásan kiállított és Tevan Andor tipográfusi tehetségét dicsérő kötet, amely ezt követően mégis napvilágot látott, azt bizonyítja, hogy a békéscsabai nyomdász-könyvkiadó élete végéig hű maradt a művészi könyvkészítéshez, de ekkortól a könyvkiadás már nem üzlet volt számára, hanem „a szép könyvek iránt érzett régi és olthatatlan szenvedélye” megnyilvánulása.⁶⁵

A könyvbarátoknak hosszú éveket kellett arra várniuk, hogy az amatőr sorozat következő és egyben utolsó két kötete megjelenjen. A nyomda fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából, 1943 karácsonyán látott napvilágot Heltai Gáspár *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei*⁶⁶ című kötet, amelynek kiadástörténete a legkevésbé sem volt szokványos. Mint azt Tevan visszaemlékezésében írja: „előbb a gomb volt meg s ahhoz készítettük a kabátot.”⁶⁷ A tipográfus-kiadó régóta kacérkodott azzal, hogy könyvtára egyik kedves, de nem túl jó állapotban

⁶³ Vö. Tevan Andor levelezését Kosztolányi Dezsővel, Karinthy Friggyessel, Krúdy Gyulával, Somlyó Zoltánnal, Szabó Dezsővel, Zsolt Bélával, Divéky Józseffel és Supka Gézával. 1920. május 25., 1921. február 16., április 25., 1922. január 19., 23., június 12., 1924. április 5., 14., június 18., 1925. május 30., június 12., szeptember 15., 25., október 14., 1929. május 13., november 7. In: *Tevan* 1988. 97., 182., 186., 188., 288., 290–291., 323., 335., 338–339., 342–344., 374. Lásd még a 3. és 62. jegyzetet.

⁶⁴ Tevan Andor levele Reiter Lászlónak, 1929. április 3. In: *Tevan* 1988. A nyomda profilváltásához: MALATYINSZKY 2003. 42–47.

⁶⁵ Tevan Andor levele Ignótus Pálnak, 1949. február 1. In: *Tevan* 1988. 57.

⁶⁶ HELTAI 1943., [1947.²]; *Tevan* 1989. 30., 58.

⁶⁷ MTA KIK K Ms 10.437/I. Tevan Andor: *A bölcs Esopus* című gépirat, é. n. 1.; MTA KIK K Ms 10.417/71. Eisler M[ihály] József levele Tevan Andornak, 1943. december 5.; MTA KIK Ms 10.437/I. *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei* című kötet második kiadásának prospektusa, [1947.]

lévő XVIII. századi latin nyelvű és olasz kiadású Esopus-kötetének⁶⁸ naiv fametszeteit megjelenteti könyv alakban. A tipográfiára vonatkozó tervek már azelőtt megszülettek a fejében, hogy a szöveg rendelkezésére állt volna. Készítettett ugyan próbafordításokat, de ezekkel nem volt elégedett. Végül arra az elhatározásra jutott, hogy Heltai Gáspár fabuláinak Keleti Arthur által átdolgozott változatát illusztrálja a régi fametszetekkel. Keleti úgy alakította át Heltai eredetileg 1566-ban Kolozsváron megjelent meséinek helyenként elavult szövegét, hogy a régi erdélyi nyelv szépsége megmaradjon. Ami a harmincegy fametszetet illeti, Korda Géza fametsző fotografikus úton felnagyította, átrajzolta, majd fába metszette a rajzokat. A könyvet, akárcsak a kiadóvállalat többi kiadványát, Tevan Andor tervezte és tipografizálta. A könyv művészi kialakításakor a neki segítő Keletivel közösen a XVIII. századi késő barokk és rokokó kalendáriumokból és népkönyvekből merítettek ihletet. A kötetet Kner Imre húga, Kner Erzsébet tervezte.⁶⁹

A kivételesen szép kiállítású könyv a legnemesebb anyagok felhasználásával, nagy szakmai hozzáértéssel és mesterségbeli odaadással készült. A gondos szedés, nyomás és kötés mellett ki kell emelni a Diósgyőri Papírgyár vastag szürkés árnyalatú famentes „Gutenberg” papirosát, valamint a vörös és fekete színű klasszikus Bodoni Antiqua betűkkel készült címsorokat és kezdőbetűket. A szöveg Didot Antiqua betűit eredeti XVIII. századi matricáról öntötték. A nagyoktáv alakú könyv, amelynek tipográfiai tervezése során Tevan mesterien ötvözte a múltbeli és a modern könyvművészeti hagyományokat, 1200 számozott példányban jelent meg. Az MBT megrendelt tagjai részére 100, más források szerint 200 kötött példányt.⁷⁰ A háború ellenére a kiadvány olyan nagy közönség- és szakmai sikert aratott, hogy két hét leforgása alatt elfogyott és a bibliofil egyesület főtítkára az év legszebb magyar könyve díjra akarta felterjeszteni. A német megszállás, Tevan Andor elhurcolása és deportálása miatt nemcsak a bibliofilek elismerése, hanem a tervezett újabb kiadás is meghiúsult.

A náciizmus pusztítása, Tevan Andor nagyobbik fiának, a szintén nyomdász Tevan Pálnak, testvéreinek és sógorainak fájdalmas elvesztése, valamint saját megpróbáltatásai mélységesen megrendítették az „emberiességbe és a kultúrába vetett hitét”: „Szegény Kner Imrével együtt (aki szintén elpusztult) miért kellett nekünk olyan nagyon a magyar kultúra és könyvművészet szolgálatában állanunk, amikor szeretett hazánk a végén azzal fizetett ki bennünket, hogy mint a közösségre ártalmas fenevadakat előbb kiközösített társadalmából, s azután mint veszett kutyákat, agyonvert

⁶⁸ AESOPUS 1743.

⁶⁹ Kner Erzsébet (1897–1998) könyvkötőművész, Kner Imre húga. Budapesten, majd 1949-től Chicagóban élt és alkotott saját műhelyében. ERDÉSZ 1997.

⁷⁰ Vö. a 61. jegyzettel.

bennünket. Hogy én véletlenül élve maradtam, azt csupán a bécsi nép emberi érzésének, nem pedig honfitársaimnak köszönhetem... nehezen fogom rábírní magamat arra, hogy Magyarországon még könyvet kiadjak” – írta Divékynek.⁷¹ A szép könyvek iránti szenvedélye élete letragikusabb szakaszában is erőt adott számára, és úgy döntött, hogy mégsem szakít végleg a könyvkiadással. 1947 karácsonyára némileg módosult szöveggel kihozta a Heltai-kötet második kiadását, melyet az MBT korábbi ígéretéhez híven „a nyomtatás művészi gondosságáért, szöveg és illusztráció tökéletes egybehangolásáért” decemberben az 1947-es év legszebb magyar könyvei közé választott.⁷²

Egy év múlva, 1948 karácsonyán látott napvilágot Tevan Andor kiadói pályafutásának utolsó kötete, Anatole France *Jacques Tournebroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi* című könyve, amelyet a Heltai-kötethez hasonlóan a Tevan-műhely egyik gyöngyszemeként tartanak számon.⁷³ A műfordítóként közreműködő Keleti Arthurnak régóta szívügye volt a kötet újbóli kiadása. A Gara Arnold színes borítórájával napvilágot látott első kiadást Tevan 1918-ban adta közre.⁷⁴ Keleti bánatára azonban az akkori kiadás kiállítása és pontatlan szöveggondozása – részben a háborús viszonyok, részben pedig a kiadó hanyagsága miatt – elmaradt az igényes Tevan-kiadványok színvonalától. A költőnek – hosszas könyörgése ellenére – harminc évet kellett várnia arra, hogy Tevan sajtóhibák nélkül és kifogástalan művészi formában újra közreadja a fordítást.⁷⁵ Keleti ezúttal Hincz Gyula⁷⁶ grafikust nyerte meg a Tevan irányításával folyó alkotómunkához. Hármójuk közös művészi munkája eredményeként született meg az egyik legszebb Tevan-könyv. Hincz Gyula visszaemlékezése szerint Tevan volt egyszemélyben „a szellemi vezér, a tipográfus, a formaalkotó, kritikus, művész és munkakormányos, kivitelező.”⁷⁷ A fiatal grafikus száznál is több szellemes és invenciózus színes illusztrációját különleges nyomdai eljárással, linóle-

⁷¹ Tevan Andor levele Divéky Józsefnek, 1946. október 11. In: *Tevan* 1988. 383–384. Idézi: MALATYINSZKY 2003. 23.

⁷² HELTAI [1947.²]; Az év legszebb könyvei. *Magyar Nemzet*, 1947. december 20. 2.; RUDNYÁNSZKY 1948. 252. A művészi félvászonkötésben és színes védőborítékkal kapható kötetet 58 Ft-ért lehetett megvásárolni.

⁷³ FRANCE 1948.; MTA KIK Ms 10.437/I. Anatole France: *Jacques Tournebroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi...* című kötet prospektusa, [1948.]

⁷⁴ FRANCE 1918.

⁷⁵ Keleti Arthur levele Tevan Andornak, 1927. március 30. In: *Tevan* 1988. 105–108.

⁷⁶ Hincz Gyula (1904–1986) festő, grafikus, iparművész. A képző- és iparművészet számos műfajában alkotott, 1946 és 1949 között az Magyar Iparművészeti Főiskola tanára, majd 1958 és 1963 között igazgatója volt. 1950 és 1963 között a Képzőművészeti Főiskolán is tanított. 1945 után számos felnőtteknek és gyerekeknek szánt könyvet illusztrált, köztük az egyik legismertebb Weöres Sándor *Bóbita* című 1955-ös verseskötetéhez készült illusztrációi.

⁷⁷ GÉCS 2008. 98.

umba metszett színnyomó dúcokkal nyomtatták. Tevan magas szintű tipográfiai tudásának köszönhetően a rajzok harmonikus egységet alkottak a szedett szöveggel. Ez a könyv is a Diósgyőri Papírgyár különleges, finom papirosán, félvászon kötésben, színes védőborítékkal, tokban került forgalomba, de a bibliofilek kötés nélkül is meg tudták rendelni. A kiadvány kifogástalan kiállításának (nyomdai kivitel és a műösszhangja) köszönhetően elnyerte az MBT 1948-as év „legszebb könyvei” elismerését, a Magyar Művészeti Tanács dicséretét és Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter Pro Arte díját.⁷⁸ A kritikák egybehangzó véleménye szerint a két utolsó Tevan-könyv a legigényesebb korabeli nyugat-európai amatőr-bibliofil kiadványokkal is felvette a versenyt.

A Tevan Andor könyvkiadói munkásságának csúcspontját jelentő két utolsó amatőr könyvvel nem csupán a XX. századi magyar könyvművészet egyik jelentős könyvsorozata, hanem Tevan önálló nyomdász és kiadói pályafutása is lezárult. Jóllehet Kner Imrével ellentétben a békéscsabai nyomdász-kiadó túlélte a holokausztot, a gyomaiéhoz hasonlóan az ő nyomdája sem került el az államosítást, melyre 1949. május 16-án került sor. A sors fintora, hogy 1952-ben a gyomai üzemet beolvasztották az immár új nevet viselő Békés Nyomdába, amely 1964-től a Kner Nyomda nevet viselte. Az államosítás után néhány hónapig még a nyomdában dolgozhatott, majd a korábbi ígéretnek ellenére elbocsátották. Az Ifjúsági Könyvkiadóhoz került, ahol könyvtervezőként és képszerkesztőként kamatoztatta több évtizedes tipográfusi és kiadói szaktudását. 1955-ben bekövetkezett halálát megelőzően még be tudta fejezni több kiadást megért *A könyv évezredes útja* című írás- és könyvtörténeti ismeretterjesztő munkáját, de 1956-os megjelenését már nem érte meg. A könyvet a holokauszt során „elvesztett” fia és „hű munkatársa”, a szintén nyomdász Tevan Pál emlékének ajánlotta.⁷⁹

⁷⁸ „Az év legszebb könyvei”. *Magyar Nemzet*, 1948. december 23. 2. B. Farkas Ferenc parasztpárti politikus, a *Magyar Művészeti Tanács* főtitkára, aki a két világháború között maga is foglalkozott bibliofil könyvek kiadásával és 1937-ben megalapította a rövid életű Magyar Bibliofilek Szövetségét, levelében a következőt írta a Tevan nyomdának: „A Művészeti Tanács elismerését fejezi ki a Tevan kiadónak azért a kiváló munkáért, melyet Anatole France – Keleti Arthur – Hincz Gyula: »Nyársforgató Jakab meséi« c. műve kiadásával végzett. Tanácsunk megállapítja, hogy ez a kiadvány az egyetemes magyar könyvkultúra szempontjából is kiemelkedő teljesítmény s az utóbbi esztendő legzebb magyar bibliofil kiadványa. A Művészeti Tanács reméli, hogy a jövőben a Tevan kiadó továbbra is hasonló értékű és szépségű kiadványokkal öregbíti könyvkultúránk jó hírét.” MTAK KIK K Ms 10.437/II. Farkas Ferenc levele a Tevan Kiadónak, 1948. december 24.; MTA KIK Ms 10.437/I. Anatole France: *Jacques Tournebroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi...* című kötet prospektusa, [1948.] MALATYINSZKY 2003. 51.

⁷⁹ TEVAN 1984.³. [9.]

Összegzés

Tevan Andor fiatalkori álma szorgalmának, kitartásának, üzleti érzékének, innovatív kiadványpolitikájának és nem utolsó sorban művészi tehetségének köszönhetően, ha nem is maradéktalanul, de megvalósult. A nagyobb és tőkeerősebb fővárosi kiadóvállalatokkal versenyre kelve értékes tömeg- és luxuskiadású illusztrált irodalmi műveket adott a magyar olvasók kezébe szép és nemes kivitelben.

Az 1903-ban apja által megvásárolt békéscsabai könyvkereskedést Tevan Andor a tízes években a magyar könyvkiadás és nyomdászat egyik elismert műhelyévé fejlesztette. Ebben a fiatal nyomdász-kiadó bécsi tanulmányainak, a német könyvkiadói gyakorlatok és külföldi könyvművészeti kezdeményezések hazai meghonosításának, a magyar írókkal, költőkkel és művészekkel kialakított jó kapcsolatainak egyaránt szerepe volt. Tevan az imponálóan nagy mennyiségben és magas példányszámban kiadott Tevan Könyvtár olcsó füzetével a szépirodalom, ezen belül a modern magyar irodalom közvetítését, a könyvgyűjtőknek szánt amatőr sorozata drága és míves köteteivel pedig a magyar könyvművészet megújítását tűzte ki célul. Jaschik Álmos, a modern magyar könyvtervezés elismert képviselője és népszerűsítője szerint sokat köszönhetünk Tevannak azért, hogy Magyarországon megteremtődtek a feltételei „egy megértő, művészileg képzett bibliofil társadalom” létrejöttének.⁸⁰ A régi mesterek és a kortárs magyar művészek grafikáival díszített, Tevan Andor által tipografizált és tervezett kötetekkel a békéscsabai officina úttörő szerepet játszott a magyar könyvillusztráció, ezen belül a fametszetes könyvek két világháború közötti fellendülésében. Az 1920-as évek közepétől azonban Tevannak is be kellett szüntetnie kiadói tevékenységét, és Kner Imréhez hasonlóan ő is csak életjelként jelentetett meg egy-egy szép kiadványt. Míg a gyomai cégnek kezdettől fogva a közigazgatási nyomtatványok, addig a békéscsabai nyomdának az 1920-as évektől az üzleti és a gyógyszerészeti cégek megrendelésére készült nyomtatványok, dobozok gyártása képezte fő bevételi forrását.

Kner Imrét és Tevan Andort a modern magyar könyvművészet legjelentősebb alakjaiként tartjuk számon. Sokrétű tipográfus-kiadói tevékenységük magyarországi jelentősége az új könyvművészeti törekvések mellett elkötelezett kortárs nyugat-európai könyvkiadókéhoz és nyomdai műhelyekéhez volt mérhető. Ezzel mindketten tisztában voltak, még ha irodalmi értékpreferenciáik különbözőek is voltak, és a könyvtervezésről is eltérő módon gondolkodtak. Tevan Andor 1917-ben – azt megelőzően, hogy Kner Imre közreadta volna művészileg legjelentősebb kiadványait –

⁸⁰ JASCHIK 1917. 21.

gyomai kollégájának ezt írta: „Nem egy úton haladunk, de egy cél felé és az a fontos... én vagyok a magyar Georg Müller, Ön pedig a magyar Eugen Diederichs.”⁸¹

Bibliográfia

- AESOPUS 1743. [AESOPUS]: *Aesopi Phrygis et aliorum fabulae...* Typographia Remondini, Bassani, 1743.
- BAKOS 2005. BAKOS Katalin: Fametszet és illusztráció: könyv, album, mappa, sorozat 1920–1940. In: *A modern magyar fa- és linóleummet-szés (1890–1950)*. Szerk. RÓKA Enikő, előszó DOBRÍK István. Miskolci Galéria, [Miskolc], 2005. 71–103.
- BALOGH 2023. BALOGH István: A Kner-univerzum megelevenedik. Levelek a Kner család életéből 1938–1948. Szerk. Erdész Ádám, Budapest, Magvető Kiadó, 2023. *Regio*, 2023/4. 169–174.
- BARÓTI – SZÁNTÓ 1979. BARÓTI Dezső – SZÁNTÓ Tibor: *Költők barátja. Tevan Andor emléke*. (Magyar Helikon.) [Európa Könyvkiadó Magyar Helikon osztálya], Budapest, 1979.
- BARÓTI 1979. BARÓTI Dezső: Tevan Andor és az irodalom. In: BARÓTI Dezső – SZÁNTÓ Tibor: *Költők barátja. Tevan Andor emléke*. Magyar Helikon, Budapest, 1979. 7–32.
- BASICS 2014. BASICS Beatrix: Két festő, két sors, két gyűjtemény. Bolmányi Ferenc és Jankay Tibor. *Múzeumcafé*. 2014/2. 37–42.
- A bécsi, 1931. A bécsi Graphische Lehr- und Versuchsanstalt könyvnyomó-osztálya. *Magyar Grafika*, 1931/3–4. 61–63.
- BÍRÓ-BALOGH 2008. BÍRÓ-BALOGH Tamás: A Holnap társaság „botrányos” kültagja. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon. *Tiszatáj*, 2008. november. 115–136.
- A bölcs Esopusnak, 1947. A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei [hirdetés]. *Corvina*, 1947. december 5. 5.
- BUDA 2000. BUDA Attila: *A Nyugat Kiadó története*. Borda Antikvárium, Budapest, 2000.

⁸¹ Tevan Andor levele Kner Imrének, 1917. január 27. In: *Szemelvények Tevan...* 1979. 59–60. Mindkét patinás német (nyomda nélküli) kiadóvállalat fontos szerepet vállalt az új könyvművészeti törekvések közvetítésében, és igényes irodalmat adott ki. Eugen Diederichs 1896-ban, Georg Müller 1903-ban alapította kiadóvállalatát. Az előbbi Lipcsében, majd 1904-től Jénában, míg Müller Münchenben működött. Mindkét cég kiemelkedő könyvművészek bevonásával alkotta meg könyveiket. SZÁNTÓ 1969. 378., 402.; FUNKE 2004. 288., 290–291., 439.

- CARTON 1911. CARTON, Sydney [Rozsnyay Kálmán]: *Jegyzetek Oscar Wilderől. „A nemes barát és a nagy író halálának tizedik évfordulójára szeretettel ajánlom a könyvet... Előszó Stuart MASON. Szerzői kiadás [Tevan Adolf nyomdájában nyomtatták és prospektusában Tevan saját kiadású könyvként hivatkozik rá], Budapest, 1911.*
- CSOKONAI 1920a. CSOKONAI Vitéz Mihály: *Lilla. Érzékeny dalok III könyvben, 1793–1802.* Divéky József fametszeteivel. Tevan, Békéscsaba, 1920.
- CSOKONAI 1920b. CSOKONAI Vitéz Mihály: *A csókok. Egy történet az arany időből négy könyvben.* Tevan, Békéscsaba, 1920.
- CSOKONAI 1943. CSOKONAI Vitéz Mihály: *Dorottya vagy is a dámák diadalma a farsangon. Furcsa vitézi versezet négy könyvben 1799.* Hungária, Budapest, 1943.
- „de mi lesz...” 2023. „de mi lesz a következő folytatással?” *A Nyugat Kiadó könyvei és dokumentumai.* Könyvleírások írta, a dokumentumokat összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, jegyzetelte, a mutatókat összeállította, szerk. BUDA Attila. Ráció, Budapest, 2023.
- D. SZEMZŐ 1956. D. SZEMZŐ Piroska: *Tevan Andor és a magyar könyvművészet. Magyar Könyvszemle, 1956/1.* 68–76.
- ERDÉSZ 1997. ERDÉSZ Ádám: *Kner Erzsébet: Egy huszadik századi könyvkötő pályája.* Kner Nyomda, Gyomaendrőd, 1997.
- ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. ERDÉSZ Ádám – FÜZESNÉ Hudák Julianna: *Egy nyomdaműhely titkaiból. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Gyomai Kner Nyomda 1882–2007.* Bevezetéssel ellátta FÜZESNÉ HUDÁK Julianna – ERDÉSZ Ádám. OSZK – Gyomai Kner Nyomda Zrt., Budapest–Gyoma, 2007.
- FARKAS 2011a. FARKAS Judit Antónia: *Szép könyvek kultusza. Bibliofil könyvkultúra Magyarországon (1914–1949).* Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2011.
- FARKAS 2011b. FARKAS Judit Antónia: *A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) I.* „Ebben a társaságban együtt szeretnők látni a könyv minden barátját, kultuszának minden odaadó hívét” *Magyar Könyvszemle, 2011/3.* 341–358.
- FARKAS 2011c. FARKAS Judit Antónia: *A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) II.* „Ebben a társaságban együtt szeretnők látni a könyv minden barátját, kultuszának minden odaadó hívét” *Magyar Könyvszemle, 2011/4.* 483–497.
- FARKAS 2011d. FARKAS Judit Antónia: *Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István.* *Ars Hungarica, 2011/4.* 32–54.

- FARKAS 2016. Szana Tamás és a modern magyar bibliofília. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. ANKA László – KOVÁCS Kálmán Árpád – LIGETI Dávid – MAKKAI Béla – SCHWARCZWÖLDER Ádám. Károli Gáspár Református Egyetem– L’Harmattan, Budapest, 2016. 260–271.
- FARKAS 2022. FARKAS Judit Antónia: *Szalonkönyvből műtárgy. Az illusztrált díszkiadások, díszművek, albumok divatja a 19. század végi Magyarországon*. In: *Illusztráció-történetek. Tanulmányok a magyar könyvillusztráció történetéből*. Balatonfüred Városért Közalapítvány (Tempevölgy), Balatonfüred, 2022. 9–29.
- FARKAS 2023. FARKAS Judit Antónia: „A magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmcsott-pressei”. A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan Nyomda úttörő könyvművészeti és bibliofil kiadói tevékenysége I. In: *VERITAS Évkönyv 2022*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2023. 309–338.
- FAZEKAS 1917. FAZEKAS Mihály: *Ludas Matyi. Eredeti magyar rege négy levonásban*. Divéky József fametszeteivel. Békéscsaba, Tevan, 1917.
- FÁY 1922. FÁY András: *A különös végrendelet. Elbeszélés*. Kolozsvári Sándor illusztrációival. Békéscsaba, Tevan, 1922.
- FÖLDI 2013. FÖLDI Eszter: *A képzőművészet mostohagyermeké. A magyar művészgrafika kezdetei 1890–1914*. L’Harmattan – Magyar Nemzeti Galéria – Könyvpont, Budapest, 2013.
- FRANCE 1948. FRANCE, Anatole: *Jacques Tournebroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi*. Ford. KELETI Arthur. Hincz Gyula illusztrációival. Tevan, Békéscsaba, 1948. [Valójában 1947-ben jelent meg.]
- FUNKE 2004. FUNKE, Fritz: *Könyvismeret. Könyvtörténeti áttekintés*. Ford. MAGYAR István. Osiris, Budapest, 2004.
- FÜZESNÉ HUDÁK 2005. FÜZESNÉ HUDÁK Julianna: „Virágzó könyveskert”. Történetek, legendák, emlékek a gyomai Knerekről. (Kner Nyomdaipari Múzeum 35. füzet.) Kner Nyomdaipari Múzeum, Gyomaendrőd, 2005.
- GAÁL 1985. GAÁL Endre: *A Tevan-nyomda betűmintái. A mintakönyv hasonmásával*. Kner Nyomda, Békéscsaba, 1985.
- GÉCS 2008. GÉCS Béla: A „Nyársforgató”, az utolsó Tevan-könyv – 1948. Nyomdászattörténeti töredékek. *Magyar Grafika*, 2008/6. 98–99.
- GVADÁNYI 1918. GVADÁNYI József: *Egy falusi nótárius budai utazása melyet önön maga abban esett visszontagságaival egygyütt az elaludt vérű magyar szívek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglaltt. Kéziratul az 1790-iki Wéber Simon Péter-féle pozsonyi kiadás szolgált*. Divéky József fametszeteivel. Tevan, Békéscsaba, 1918.

- GYÖREI – LOVAS 2014. GYÖREI Zsolt – LOVAS Borbála: A szegény kisgyermek panaszai keletkezése és bővülése. In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai*. Szerk. GYÖREI Zsolt, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta GYÖREI Zsolt és LOVAS Borbála, a szövegkiadást lektorálta és a francia kéziratot sajtó alá rendezte JÓZAN Ildikó. Kalligram, Pozsony, 2014. 436–448.
- HAIMAN 1979a. HAIMAN György: Néhány megjegyzés a hazai és Békés megyei nyomdászattörténethez. *Békési Élet*, 1979/3. 379–383.
- HAIMAN 1979b. HAIMAN György: *A Kner család és a magyar könyvművészet 1882–1944*. Corvina, [Budapest], 1979.
- HAIMAN 1982. HAIMAN György: Száz éve, Gyomán... In: HAIMAN György – LÉVAY Botondné: *A Kner-nyomda kiadványainak tükrében, 1882–1944. I.* Akadémiai, Budapest, 1982. 11–83.
- HAIMAN 1987. HAIMAN György: Kner Izidor fél évszázada. (Nagyapám arcképehez.) In: *Félévszázad megszgyénjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből*. Sajtó alá rendezte utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987. 255–279.
- HARSÁNYI 1911. HARSÁNYI Zsolt: *Komédiások. Rajzolták: Major Henrik és Kürthy György*. Tevan, Békéscsaba, 1911.
- HELTAI 1943., [1947.²] HELTAI Gáspár: A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei valamint azoknak értelme melly fabulákat egybeszerzette és Kolosvárott anno MDLXVI. kiadta Heltai Gáspár. Most pedig a mai kegyes olvasónak átnyújtja Keleti Arthur. Átdolgozta KELETI Arthur, ismeretlen fametszeteivel. Tevan, Békéscsaba, 1943.; [1947.²]
- JASCHIK 1917. JASCHIK Álmos: Két magyar kiadóról és kiadványaikról. (Kner és Tevan.) *Könyvtári Szemle*, 1917/1. 10–26.
- KARINTHY 1912. KARINTHY Frigyes: *Így irtok ti. Irodalmi karrikaturák*. DEZSŐ Alajos és MAJOR Henrik karikatúráival. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai r.t., Budapest, 1912.
- KÁRMÁN 1916. KÁRMÁN József: *Fanni hagyományai. Elbeszélés*. Régi motívumok felhasználásával készített fametszetes könyvdíszekkel. Tevan, Békéscsaba, 1916.
- KINCSES 2021. KINCSES Kata Mária: *A Fischer könyvkiadó magyarországi gyökerei*. In: VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Mindennapi történelem című rovata, 2021. július 23. In: <https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/6783-a-fischer-konyvkiado-magyarorszaggyokerei> (2024. április 1.)
- [KISFALUDY] 1920a. [KISFALUDY Sándor:] *Regék a magyar elő-időből*. Kolozsvári Sándor fametszeteivel. Tevan, Békéscsaba, 1920.
- KISFALUDY 1920b. KISFALUDY Sándor: *Tollagi Jónás viszontagságai. Elbeszélések*. Kolozsvári Sándor fametszeteivel. Tevan, Békéscsaba, 1920.

- KNER 1987. KNER Izidor: Félévszázad mesgyéjén. 1882–1932. In: *Félévszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből*. Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987. 7–187., 281–297.
- KOCSOR 2006. KOCSOR János: Békéscsabai képes levelezőlapok a Munkácsy Mihály Múzeumban. 1899–1920. In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28*. Szerk. N. VARGA Éva – SZATMÁRI Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2006. 327–354.
- KOSZTOLÁNYI 1917. KOSZTOLÁNYI Dezső: Fanni hagyományai. (Tevan új kiadása). *Nyugat* 1917/1. 140–141.
- KOSZTOLÁNYI 1913. KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panasza*. Tevan, Békéscsaba, 1913.
- KRÚDY 1916., 1916.² KRÚDY Gyula: *Aranykézutcai szép napok. Novellák*. Major Henrik illusztrációival. Békéscsaba, Tevan, 1916.¹, 1916.².
- A Magyar Bibliophil*, 1928. *A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve I. 1921–1928*. Magyar Bibliophil Társaság, Budapest, 1928.
- Magyarország leggazdagabb, 1928. Magyarország leggazdagabb koldusa, aki Wilde Oszkár íróasztalán dolgozik. Lenbach festette meg az arcképet és Rodin mintázta meg a szobrát. Megírja Prielle Kornélia élettörténetét. *Színházi Élet*, 1928. augusztus 26. 22–24.
- MAJOR 1913. MAJOR Henrik: *Panoptikum. Írók és hírlapírók karikatúrái*. Bevezetéssel ellátta KOSZTOLÁNYI Dezső. Tevan, Békéscsaba, 1913.
- MALATYINSZKY 2003. MALATYINSZKY József: *A békéscsabai Tevan-nyomda egy évszázada, 1903–2003*. Szerk. MALATYINSZKY József. Kner–Tevan Alapítvány, Békéscsaba, 2003.
- MICHELLER 2015. MICHELLER Magdolna: *Fejezetek a békéscsabai zsidóság történetéből (1815–2015)*. Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Békéscsaba, 2015.
- MIKLYA 1984. MIKLYA Jenő: *Szeghalomtól–Verőcéig. Dapsy Gizella élete*. Szerk. U. NAGY István. Szeghalom Város Tanácsa – Sárreai Múzeum Baráti Kör, Szeghalom, 1984.
- MURÁDIN 2011. MURÁDIN Jenő: Walter Crane a száz év előtti Kolozsváron és a Kalotaszegen. *Korunk*, 2011/11. 84–93.
- NÁDAI 1914. NÁDAI Pál: Modern magyar amatőrkönyvek. *Könyvtári Szemle*, 1914/5. 127–134.
- NIL 1909. NIL [DAPSY Gizella]: *A szívem. Versek*. Tevan bizománya. [A Tevan Nyomdában nyomtatták és prospektusában Tevan saját kiadású könyvként hivatkozik rá], Békéscsaba, 1909.
- NIL 1910. NIL [DAPSY Gizella]: *El nem küldött levelek*. Balla-Rimpl, Margarete könyvdíszével. [A Tevan Nyomdában nyomtatták és prospektusában Tevan saját kiadású könyvként hivatkozik rá], Szeghalom, 1910.

- NIL 1911. NIL [DAPSY Gizella]: *Lélekstációk*. Tevan Andor linóleummet-szetével. Tevan Adolf, Békéscsaba, 1911.
- NOVÁK 1902. NOVÁK László: A külföldi szakiskolák. *Typographia*, 1902. március 28. [2–3].
- ORBÁN 2019. ORBÁN Anna: *Divéky József grafikus élete és munkássága, társadalmi és művészi kapcsolatai a XX. század első felében Arthur Roessler részére írt levelei tükrében*. (Doktori disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2019.
- PAPP 1978. PAPP János: Tömegkönyv és bibliofília (Két Tevan-könyvsorozat). In: *A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből 1903–1949*. [A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola – Tevan Nyomda], Békéscsaba, 1978. 101–113.
- PAPP 1985. PAPP János: Tevan Andor irattára és levelezése a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyoma, 1985.
- PAPP 1989. PAPP János: *A szép könyv dicsérete. A Tevan könyvek kritikái*. Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyoma, 1989.
- PETŐCZ 1978. PETŐCZ Károly: Tevan Andor a magyar könyvkultúra szolgálatában. In: *A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből 1903–1949*. [A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola – Tevan Nyomda], Békéscsaba, 1978. 45–99.
- PEREMICZKY 2009. PEREMICZKY Szilvia: Egy arckép a magyar irodalom mikrotörténetéből. Nil – Rozsnyayné Dapsy Gizella. *Alföld*, 2009/11. 76–87.
- PETŐFI 1920. PETŐFI Sándor: *Az apostol*. Kolozsvári Sándor könyvdiszeivel és Kolozsvári Zsigmond rézkarcaival. Békéscsaba, Tevan, 1920. [A címlapon 1920, míg a kolofonban 1921 van feltüntetve a megjelenés dátumaként.]
- PINCZÉSNÉ HORVÁTH 2008. PINCZÉSNÉ HORVÁTH Nóra: *Tevan Andor remekei. Az amatőr sorozat hat kötetének bemutatása*. [Szakdolgozat.] Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Kiadói szerkesztő szakirányú továbbképzési szak, Budapest, 2008.
- POGÁNY 2003. POGÁNY György: Különgyűjtemények. In: *Könyvtárosok kézikönyve. 3. kötet. A könyvtárak rendszere*. Szerk. HORVÁTH Tibor – PAP István. Osiris, Budapest, 2003. 179–207.
- POGÁNY 2015. POGÁNY György: *A magyar könyvgyűjtő kalauza*. Kiss József, Budapest 2005.
- POGÁNY 2022. POGÁNY György: Kóhalmi Béla és a bibliofília. In: *Publicum meritorum praemium. Ünnepi kötet Katsányi Sándor és Papp István kilencvenedik születésnapjára*. Második, bővített, elektronikus kiadás. Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Budapest, 2022. 247–261.

- RÉDEI 1981. RÉDEI Ildikó: *A Tevan Nyomda- és Kiadóvállalat kiadványainak bibliográfiája*. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, [Budapest, 1981.]
- REITER 1935. REITER László: Kner Izidor és a magyar könyv 1860–1935. *A Könyv*, 1935/9. 2.
- Rozsnyai Kálmán ex librisei Rozsnyai Kálmán ex librisei az Iparművészeti Múzeumban. <https://gyujtemeny.imm.hu/kereses?s=1&q=Rozsnyay> (2024. március 1.)
- RUDNYÁNSZKY 1948. RUDNYÁNSZKY István: Könyv-szépségverseny. *Kortárs*, 1948/9. február 1. 252.
- SIMON 2023. SIMON Melinda: Kenyércikkek a 19–20. század fordulóján, avagy miből élt meg egy vidéki könyvesbolt 1899-ben? *Magyar Könyvszemle*, 2023/2. 224–232.
- SOMLYÓ 1915. SOMLYÓ Zoltán: *Hadak a hóban. (Novellák.)* Tevan, Békéscsaba, 1915.
- SZABÓ 1978. SZABÓ Ferenc: A Tevan nyomda üzemtörténetéből (Dokumentumok és adatok). In: *A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből 1903–1949*. A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola – Tevan Nyomda, Békéscsaba, 1978. 5–43.
- SZÁNTÓ 1969. *A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival*. Bevezetéssel ellátta ORTUTAY Gyula, válogatta, szerk., SZÁNTÓ Tibor, a leveleket összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta ELEK László. Budapest, 1969.
- SZAUDEK 1970. SZAUDEK Mária: Kosztolányi Dezső négy levele Tevan Andorhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1970/2. 245.
- Szemelvények Tevan... 1979.* *Szemelvények Tevan Andor levelezéséből. Emlékezések Tevan Andorra*. Összeállította: SZÁNTÓ Tibor. In: BARÓTI Dezső – SZÁNTÓ Tibor: *Költők barátja. Tevan Andor emléke*. Magyar Helikon, Budapest, 1979. 53–70.
- SZÍJ 1964. SZÍJ Rezső: Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó. *Magyar Könyvszemle*, 1964/4. 337–343.
- SZÍJ 1972. SZÍJ Rezső: Tevan Andor könyvművészeti munkásságához. *Békési Élet*, 1970/2. 346–357.
- SZÍJ 1995. SZÍJ Rezső: Tevan Andor kiadói munkássága. In: SZÍJ Rezső: *Könyvkiadás, könyvművészet, társadalom. I. kötet*. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995. 111–171., 175–178.
- A Tevan... 1978.* *A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből 1903–1949*. A békéscsabai Rózsa [Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola – Tevan Nyomda], Békéscsaba, 1978.
- Tevan-nyomda... 1925. Tevan-nyomda és könyvkiadóvállalat Amatőr- és Bibliophilkiadványai. In: *Irodalmi tájékoztató. Válogatott magyar könyvek jegyzéke 1925*. Budapest, 1925. 88.

- TEVAN 1984.³. TEVAN Andor: *A könyv évezredes útja*. Bevezető KELETI Arthur. Gondolat, Budapest, 1984.³. (Első kiadás: a Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956.)
- Tevan 1988. *Tevan Andor levelesládájából*. Vál., szerk., jegyzetekkel és bevezetővel ellátta: VOIT Krisztina. Gondolat, Budapest, 1988.
- TEVAN 1989. TEVAN Andor: *Narancsliget az Északi-sarkon. A nyomda könyvkiadásának történetéből Petőcz Károly kiegészítésével*. Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyoma, 1989.
- Tevan Alapítvány [é. n.] Tevan Alapítvány – Interaktív Tevan vándorkiállítás. <https://tevanalapitvany.barkanyi.com/> (2024. április 1.)
- TÓTHNÉ BORDÉ 2001. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin: *Kner Imre és a közéleti nyilvánosság*. [Bessenyei, Nyíregyháza, 2001.]
- VARGA 1980. VARGA Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Magyar Könyvkereskedők Egylete, Budapest, 1980.
- VASNÉ TÓTH 2019. VASNÉ TÓTH Kornélia: *Múltunk neves ex libris gyűjtői. Lexikon*. Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület, Budapest, 2019.
- V. ECSEDY V. ECSEDY Judit: Könyvnyomtatás Békés megyében. Békésmegye Magyarország nyomdászati térképén. *Magyar Grafika*, 2018/6. 50–62.
- VIRÁGVÖLGYI 2004. VIRÁGVÖLGYI Péter: A tipográfia mestersége számítógéppel. Osiris, Budapest, 2004.
- VOIT 1988. VOIT Krisztina: Egy könyvkiadó portréjához. In: *Tevan Andor levelesládájából*. Válogatta, szerk., jegyzetekkel és bevezetővel ellátta VOIT Krisztina. Gondolat, Budapest, 1988. 5–16.
- VOIT 2005a. VOIT Krisztina: Tevan Andor, a könyvkiadó. In: *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 2005. 115–121., 214–215.
- VOIT 2005b. VOIT Krisztina: Író és kiadója a kor szorításában. Karinthy Frigyes és Tevan Andor. In: *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 2005. 122–126., 215.
- VOIT 2005c. VOIT Krisztina: Két mester – két út. Kner Imre és Tevan Andor. In: *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 2005. 127–135., 215–216.
- VORONKO 2021. VORONKO Vera: AAA. Válogatás a Tevan nyomtatványokból. *Magyar Grafika*, 2021/6. 67–69.
- VÖRÖSMARTY 1925. VÖRÖSMARTY Mihály: *A két szomszédvár. Elbeszélő költemény*. Kolozsvári Sándor rajzaival. Tevan, Békéscsaba, 1925.
- WILDE 1911. WILDE, Oscar: *Vera, a nihilista leány. Dráma 1 előjátékkal 4 felvonásban*. Ford. ROZSNYAY Kálmán. Kozma Lajos által tervezett kiadói papírborítóval és F. Schuhmacher fametszetével. Tevan Adolf, Békéscsaba, 1911.

Rövidítések

MNL BÉML	Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára
MTA KIK K	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
Ms 10.405–10.437.	Tevan Andor irattára és levelezése
Ms 10.417	Tevan Andor levelezése
Ms 10.417/71–79.	Keleti Arthur levelei Tevan Andornak
Ms 10.433.	A Tevan-nyomda kisebb nyomtatványai, töredékei, főleg a Heltai-mesék kiadásának próbanyomatai
Ms 10.437/I–III.	A Tevan Nyomda és Könyvkiadóvállalatra vonatkozó újság- kivágatok, levelek

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

“THE DRUGULIN AND KELMSCOTT PRESSES
OF THE HUNGARIAN BIBLIOPHILES”

*The Pioneering Book Arts and Bibliophile Publishing Activities
of the Kner Printing House of Gyoma and the Tevan Printing House
of Békéscsaba – Part II.*

(Abstract)

Modern Hungarian book arts were born in the legendary and highly professional printing press workshops of Izidor Kner of Gyoma and Adolf Tevan of Békéscsaba in the years between 1910 and 1920. Although far removed from the intellectual and economic center of the capital, the two workshops were a mere forty kilometers from each other. Surrounded by historic printing press centers and easily reached thanks to the expansion of the railway network, Békés County on the national level was home to a relatively high number of printing houses, although the vast majority of companies based their business endeavors on meeting the less than selective printing needs of local residents and businesses. The Kner and Tevan companies, however, had much more ambitious goals with their artistic prints and the launch of their publishing programs as the pursuit of promoting Hungarian culture – literature, applied graphics, typography and book arts – hovered before their eyes.

In the second part of the study, I present the background of the inventive publishing endeavors of the Tevan Printing and Publishing House and how its attention-grabbing fine books were born. By the 1910s, Andor Tevan (1889–1955), son of Adolf Tevan, the owner, had turned the company into one of the leading countryside workshops of modern Hungarian literature and Hungarian book arts experimenting with new ideas. Andor Tevan focused on distributing fiction through best-selling paperbacks in impressively high numbers of copies of the Tevan Library (1912–1922) and reforming Hungarian book design with fourteen illustrated volumes of his amateur series (1913–1948). His plans could be fulfilled only partially, however, because publishing high-quality books proved to be unprofitable in the long run. Andor Tevan – like Imre Kner – also quit publishing in the mid-1920s, only printing a few volumes on rare occasions as a sign of life. From the 1920s onwards, the main source of revenue for the Békéscsaba-based company was production of printed materials for commercial and pharmaceutical companies. Involved in designing the layout and

typography of his books, Andor Tevan – like Imre Kner – played a prominent role in the renewal of Hungarian publishing and book art and in the rise of bibliophile culture and woodcut book illustrations in the Interwar Era.

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

„DIE DRUGULIN-DRUCKER UND DIE KELMSCOTT-PRESSEN
DER UNGARISCHEN BIBLIOPHILEN“

*Die bahnbrechende Tätigkeit der Druckereien Kner in Gyoma und Tevan in
Békéscsaba im Bereich der Buchkunst und als bibliophiler Verlag – Teil II.*

(Resümee)

Die moderne ungarische Buchkunst ist im Zeitraum 1910–1920 in den Künstlerwerkstätten der Druckereien von Izidor Kner in Gyoma und Adolf Tevan in Békéscsaba (beide in Südostungarn) entstanden. Beide Werkstätten wiesen ein legendäres fachliches Niveau auf, lagen etwa nur 40 km auseinander, waren aber weit vom geistigen und wirtschaftlichen Zentrum der Hauptstadt entfernt. Das Komitat Békés war zu jener Zeit von namhaften Druckereizentren umgeben und durch den Ausbau des Eisenbahnnetzes leicht zu erreichen; daher war dort die Zahl der Druckereien auch im Landesmaßstab hoch. Die überwiegende Mehrheit der Firmen sah die Basis ihrer Geschäftstätigkeit in der Befriedigung des weniger anspruchsvollen lokalen Bedarfs an Drucksachen. Die Firmen Kner und Tevan verfolgten jedoch viel ambitioniertere Ziele, als sie ihre künstlerischen Drucksachen gestalteten und ihr Programm für die Herausgabe von Büchern in Gang setzten. Ihnen schwebte die Mission der Förderung der ungarischen Kultur – Belletristik, angewandte Grafik, Typografie und Buchkunst – vor.

Im zweiten Teil der Studie stelle ich den Hintergrund der ideenreichen Verlagstätigkeit der Druckerei und des Verlags Tevan sowie der Entstehung ihrer künstlerischen Bücher dar, die großes Aufsehen erweckten. Bis zu den Jahren ab 1910 hatte der Sohn des Firmeninhabers Adolf Tevan das Unternehmen in der Provinz zu einer der bestimmenden Werkstätten der modernen ungarischen Literatur und der ungarischen Buchkunst entwickelt, die mit neuen Bestrebungen experimentierte. Sohn Andor Tevan (1889–1955) setzte sich mit der in imponierend hoher Auflage herausgegebenen Tevan-Bibliothek (1912–1922) die Vermittlung der Belletristik, mit den 14 illustrierten Bänden der Laien-Reihe für Buchsammler (1913–1948) die Reformierung der ungarischen Buchdruckerkunst zum Ziel. Seine Pläne ließen sich jedoch nur teilweise realisieren, weil die Herausgabe von qualitativ hochwertigen Büchern auf längere Sicht nicht gewinnbringend war. Wie Imre Kner stellte auch Andor Tevan seine Verlagstätigkeit Mitte der 1920er-Jahre ein, und brachte – praktisch nur als

Lebenszeichen – von Zeit zu Zeit einen Band heraus. Die Haupteinnahmequelle der Firma in Békéscsaba bildete von den 1920er-Jahren an die Herstellung von Drucksachen im Auftrag von Firmen des Handels und der Pharmazie. Andor Tevan, der am Entwerfen und der Typografie seiner Bücher beteiligt war, spielte wie Imre Kner eine herausragende Rolle bei der Erneuerung der ungarischen Verlagstätigkeit, der Buchkunst sowie in der Zwischenkriegszeit beim Aufschwung der bibliophilen Buchkultur und der Bücher mit Holzschnitten.